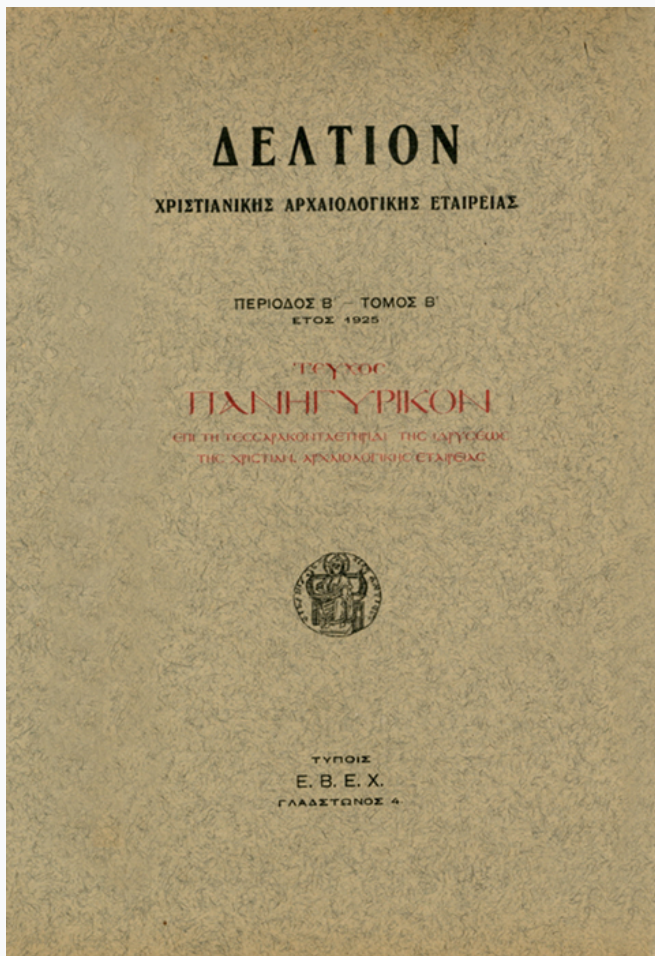

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 2, Αρ. 1-2 (1925)

Δελτίον ΧΑΕ 2 (1925), Τεύχη α'-β', Περίοδος Β'. Πανηγυρικόν επί τη τεσσαρακονταετηρίδι της ιδρύσεως της Χ.Α.Ε.

Χριστιανική Άνδρος (Andros sacra), Β΄

Δημήτριος Π. ΠΑΣΧΑΛΗΣ

doi: [10.12681/dchae.1296](https://doi.org/10.12681/dchae.1296)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΑΣΧΑΛΗΣ Δ. Π. (2013). Χριστιανική Άνδρος (Andros sacra), Β΄. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 2(1-2), 18-43. <https://doi.org/10.12681/dchae.1296>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Χριστιανική Άνδρος (Andros sacra), Β'

Δημήτριος ΠΑΣΧΑΛΗΣ

Δελτίον ΧΑΕ 2 (1925), Τεύχη α'-β', Περίοδος Β'.
Πανηγυρικόν επί τη τεσσαρακονταετηρίδι της ιδρύσεως
της Χ.Α.Ε. • Σελ. 18-43

ΑΘΗΝΑ 1925

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Π. ΠΑΣΧΑΛΗ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΝΔΡΟΣ

ANDROS SACRA

Β' (1)

Κρείσσον τὸ κατὰ δύναμιν εἰσνεγκεῖν ἢ τὸ
πᾶν ἐλλείπειν. (*Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου*).

Οἱ πλεῖστοι τῶν ἐν Ἄνδρῳ ναῶν οἱ φέροντες ἴχνη παλαιότητος εἶνε ὠκοδομημένοι κατὰ τὸν σεμνὸν βυζαντιακὸν ρυθμὸν, παρέχοντες πολὺ τὸ περικαλλές τὴν ὄψιν καὶ τὸ εὐπρεπές τὴν διάταξιν. Πολλοὶ δὲ τούτων φέρουσιν ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου τῆς ἔξωθεν θύρας ἀναγεγλυμμένην λίαν εὐτέχνως ἐπὶ λευκῆς μαρμαρίνης πλακὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου, εἰς ὃν εἶνε ἀφιερωμένοι, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲ ἀνάγλυφον καὶ τὸν δικέφαλον ἀετὸν, τὸ ἔμβλημα, ὅπερ οἱ Κομνηνοὶ καὶ ἰδίως οἱ Παλαιολόγοι καθιέρωσαν εἰς τὰ αὐτοκρατορικά τῶν οἰκόσημα. Ὁ δικέφαλος ἀετὸς ἀπαντᾷται συχνότατα ἀναγεγλυμμένος καὶ εἰς τὰ ὑπέρθυρα τῶν ἀρχοντικῶν πύργων τῆς νήσου, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ ἐπὶ τάφων, σχεδὸν δὲ πάντοτε ἐν τῷ μεσονάφῳ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς νήσου ναῶν. Μέγας ἀνάγλυφος δικέφαλος ἀετὸς, περιέργου παραστάσεως, σφύζεται ἐντετειχισμένος εἰς τὸ ὑπέρθυρον τῆς κατὰ τὴν συνοικίαν Καμάρας τῆς πόλεως Ἄνδρου παλαιᾶς οἰκίας τοῦ δικηγόρου Ἡρακλέους Δ. Πασχάλη.

---

(1) Τὸ πρῶτον μέρος ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ *Δελτίῳ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας* τοῦ παρελθόντος ἔτους, σελ. 1—50.

Ὡσαύτως ἐν παρεκκλησίῳ ἐν Ἀποικίαις, ὅπερ ἦτο ποτὲ εὐκτήριος οἶκος τοῦ κατεδαφισθέντος σήμερον πύργου τοῦ Μιχαήλ Καίτη, σφάζεται δικέφαλος ἀετός ἐν τρισὶ διαφόροις παραστάσεσι.

Ἀνάγλυφοι παραστάσεις δικεφάλου ἀετοῦ μετὰ πολλῆς τῆς δεξιότηχίας εἰργασμένοι σφάζονται καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν *Παλατιανὴν* τοῦ Κάτω Κάστρου, εἰς τὴν ἐκκλησίαν *Σάριζαν* τῶν Ἀποικίων, εἰς τὸν *Ταξιάρχην* τῆς Μεσαρίας καὶ τὴν παρακειμένην *Παναγίαν τοῦ Καμπάνη*, εἰς τὴν *Παναγίαν Κούμουλον* τῶν Μαινῆτων καὶ εἰς ἄλλας τινὰς ἐκκλησίας. Ἐν τῇ οἰκίᾳ δὲ τοῦ Θεοφίλου Καίτη ἐπεδείχθη ἡμῖν μέγα ἐκ βαμβακεροῦ ὑφάσματος κάλυμμα κλίνης, εἰς τὸ μέσον τοῦ ὁποίου, καθὼς καὶ εἰς τὰ τέσσαρα ἄκρα, ὑπάρχουσι συνυφασμένοι λίαν τεχνηέντως δικέφαλοι ἀετοί. Τὸ κάλυμμα τοῦτο παλαιότατον εἶνε προδήλως Βυζαντινῶν χρόνων. Ἄλλ' ἐὰν σφάζεται μέχρι σήμερον ἀγνοοῦμεν.

Οὕτω ὁ δικέφαλος ἀετός, ἀφοῦ ἐξημάτισε τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικῆς ἡμῶν αὐτοκρατορίας τὸ ὑπερήφανον ἔμβλημα, ὑπῆρξεν ἔπειτα κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας τῆς σιδηρᾶς δουλείας ὡς ἀνάμνησις ἱερὰ καὶ πόθος ἀκοίμητος ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως, ὡς τις πολιτὸς ἐν τῷ ζῳφῷ ἀστήρ, πρὸς ὃν ἐλπίζον ἠτένιζε τὸ ἔθνος (1).

---

(1) Βλ. περὶ δικεφάλου ἀετοῦ Ducange, De imperatorum Constantinopolitanorum, seu de inferioris ævi, vel imperii, uti vocant, numismatibus dissertatio. Ἐδημοσιεύθη ἐν τέλει τοῦ Glossarium mediæ et infimæ Latinitatis, τ. Ζ', σ. 145 κ. ἐ. τῆς ἐν Παρισίοις τῷ 1850 παρὰ Didot ἐκδόσεως.— *Ἰω. Καρυοφύλλη Βυζαντίου*, Ἐρμηνεῖα τοῦ δικεφάλου ἀετοῦ ἐν Μοισίᾳ (βλ. *Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως*, Ἑλληνικά κείμενα, 7).—J. Gatterer, De origine aquilæ imperialis ἐν ταῖς Commentationes Societatis Gottingensis, τ. Ι', σ. 241 κ. ἐ.—A. Longprérier, ἐν τῇ Revue Archéologique, ἔτ. 1845, σ. 81 κ. ἐ.—*Γ. Χρυσοβέργη*, ὁ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ δεσποτικὸς θρόνος μετὰ τοῦ ἄμβωνος. Ἀθήνησι, 1861, σ. 43—50.—*Σπυρ. Κ. Σακελλαροπούλου*, Περὶ τοῦ δικεφάλου ἀετοῦ. Περιοδ. «Ἐστία», τ. Ι5' (1888), σ. 525 κ. ἐ.—*Κ. Σαράφη Πιτζιπιού*, Ἑλληνικὸς αὐτοκρατορικὸς στόλος. Ἐν Ἀθήναις, 1897, σ. 107 κ. ἐ. (Τὰ γραφόμενα κατὰ τὸ πλεῖστον ἀμάρτυρα).—*Σπυρ. Π. Δάμπρον*, Ὁ δικέφαλος ἀετός τοῦ Βυζαντίου. Ἐν «Νέφ Ἑλληνομνήμονι», τ. 5' (1909), σ. 433—473.—*Νίκου Α. Βέη*, Zum Thema der Darstellung des zweiköpfigen Alders bei den Byzantinern ἐν τῷ Repertorium für Kunstwissenschaft, τ. XXXV (Berlin), σ. 321—330.—*Ἀγγελ. Καψαμπέλη*, Ὁ δικέφαλος ἀετός. Ἀθήναι, 1909.—J. P. Kirsch, L'aigle sur les monuments figurés de l'antiquité chrétienne, 1913.—*Ι. Ν. Σβορώνου*, Πῶς ἐγεννήθη καὶ τί σημαίνει ὁ δικέφαλος ἀετός τοῦ Βυζαντίου. Ἐν Ἀθήναις, 1914.

Ἰλὴν τῶν ἀναγλύφων εἰκόνων τῶν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπερθύρων τῶν ναῶν ὑπάρχουσιν ὡσαύτως ἐν Ἄνδρῳ εἰκόνες ἀνάγλυφοι ἐπὶ μαρμάρων καὶ ἐν ἄλλαις μὲν τισὶ νεωτέραις ἐκκλησίαις, ἀλλ' ἐκ παλαιότερας χρήσεως εἰλημμένοι, ἰδιαίτατα δὲ ἐντὸς ναῶν ἐκ τῶν ἐν τοῖς μοναστηρίοις ὑπαρχόντων. Εἶνε δὲ ταῦτα πολλοῦ λόγου ἄξια ὅχι μόνον διὰ τὴν δεξιοτεχνίαν μεθ' ἧς εἶνε ἐργασμένα, ἀλλὰ διότι εἶνε σπανιότατα καθ' ὅλου ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὰ μαρμάρινα μνημεῖα τῆς Χριστιανικῆς τέχνης καὶ ἐν γένει τὰ Χριστιανικά, ἰδιαίτατα δὲ τὰ βυζαντινὰ γλυπτὰ (1).

Εἰς τὰ ὑπέρθυρα δὲ τῶν ἐκκλησιῶν ὑπάρχουσιν ὡσαύτως συνθηέστατα ἀνάγλυφοι σταυροί, ἴσους ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἔχοντες τοὺς βραχίονας, καὶ ἀνάγλυφοι περιστρωαί. Οὐχὶ δὲ σπανίως εὐρηγνται κομψῶς ἀναγεγλυμμένοι καὶ ἄλλαι διάφοροι παραστάσεις, ἀμέριστον ἀποσπῶσαι τὴν περιέργειαν τοῦ φιλοτέχνου καὶ ἐν γένει τοῦ μετ' ἀγάπης πρὸς τὰ τοιαῦτα διακειμένου. Αἱ παραστάδες δὲ τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων τῶν ναῶν τούτων, ἐκ παλλεύκου πάντοτε μαρμάρου, φέρουσιν ἀναγεγλυμμένα διάφορα ἀνθῆμα, ἰδίᾳ δὲ συμπλεκόμενα φυλλώματα ἀμπέλων μετὰ σταφυλῶν, πτηνά, πτερωτοὺς ἵππους (Πηγάσους), ρόδακας καὶ ἄλλα ἐλικοειδῆ κοσμήματα, πάντα ἔργα λίαν δεξιᾶς χειρός.

Σημειωτέον δ' ὅτι ἐν ταῖς Μοναῖς τῆς Ἄνδρου, πλὴν πολλῶν ἄλλων, περὶ ὧν ἐν τοῖς ἐπομένοις εἰδικότερον, τὰ μάλιστα ἐλκύουσι τὸ ἐνδιαφέρον τὰ ἐν αὐταῖς ἀποτεθησαυρισμένα βαρύτερα καὶ λαμπρὰ ἄμφια, ἀρχιερατικὰ ὠμοφόρια, πολυσταύρια, φελόνια, στιχάρια, ὠράρια, πάντα ἀπαστραπτόντα ἐκ τοῦ περιελισσομένου καὶ μετὰ τῶν νημάτων τῆς μετάξης συνυφαινομένου χρυσοῦ. Οὐχ ἦτιον θαυμάσια κειμήλια, ὧν πολλὰ βυζαντινῶν χρόνων τεχνουργήματα, ἄξια μελέτης, εἶνε τὰ ἐν ταῖς αὐταῖς Μοναῖς διάγλυφα ἀργυρᾶ καὶ ἔγχρυσσα σκεύη, πάντα σχεδὸν ἐνεπίγραφα, καὶ οἱ τορευτοὶ ἀρχαιότατοι σταυροί, χρυσοῦ καὶ λίθοις πεποικιλμένοι. Καὶ τὰ ἐν τοῖς ἰδίοις δὲ Μοναστηρίοις ἀποκειμένα ἅγια λείψανα, τὰ πλεῖστα ἔγκλειστα εἰς ἀργυροὺς τετορευμένους νάρθηκας

---

(1) Βλ. C h. B a y e t, Recherches pour servir à l'histoire de la peinture et de la sculpture chrétienne en Orient. Paris, 1879.— S t r y - g o f s k i, Reste altchristlicher Kunst in Griechenland, ἐν τῇ Römische Quartalschrift, τ. Δ' (1890), σ. 1. κ. ἐ., 97 κ. ἐ.— G. Lambakis, Mémoire sur les antiquités chrétiennes de la Grèce. Athènes, 1902.

μετὰ μινυογραφικῶν παραστάσεων, εἶνε ἀξία σημειώσεως, πολλὴν καὶ ὑπὸ ποικίλας ἐπόψεις δυνάμενα νὰ προκαλέσωσι τὴν προσοχὴν.

Μεγίστου ἐνδιαφέροντος καὶ πλείστης ἐκτιμήσεως ἀξία εἶνε ἐν τοῖς παλαιοῖς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας καὶ ἡ τορευτικὴ τῶν δρυφάκτων τέχνη. Τῶν τορευτῶν δὲ τούτων τεμπλέων τὰ μᾶλλον ἀξιοσημεῖωτα, περικαλλέστατα ξυλογυγήματα ἐκ καρυῶς, εἶνε τὸ τῆς Μονῆς τῶν Τρομαρχίων, τὸ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς τὰ Σόρα, τὸ τῆς Μονῆς Παναχράντου, τὸ τῆς ἐκκλησίας Παλατιανῆς, τὸ τῆς ἐκκλησίας Θεοσκεπάστου, τὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τὸ τῆς Παναγίας Φανερωμένης (*τοῦ Καμπάνη*) καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐν Μεσαρίᾳ, τὸ τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἁγίων Πάντων ἐν Ἀηδονίοις τοῦ Κορθίου καὶ ἄλλα.

Τινὰ τῶν τεμπλέων τούτων, ἀδρῶς ἐπικεχρυσωμένα, θαυμάσια δ' ὄντως ξυλογυφίας ἔργα, ὧν ἐφάμιλλα δύνανται νὰ θεωρηθῶσι μόνον τὰ τέμπλα ἐνίων ἐκκλησιῶν τῆς Ζακύνθου, ἐλεπτουργήθησαν, ὡς ἐκ παραδόσεως τυγχάνει ἐν Ἐνδοσίῳ γινωστόν, ἐν Βενετίᾳ, φροντίσει καὶ ἀναλώμασι τῶν ἐκεῖ ἐπ' ἐμπορίᾳ παρεπιδημούντων Ἐνδοσίων ἐκ τῶν ἀρχοντικῶν τῆς νήσου οἰκογενειῶν. Ἄλλὰ τὰ πλείστα ἐτεχνουργήθησαν ἐν αὐτῇ τῇ νήσῳ ὑπὸ ἀγνώστων ξυλογλύφων, τινῶν μὲν ἐντοπίων, ἄλλων δὲ μετακληθέντων ἐκ Χίου, ὅπου ἡ ξυλογυφία τὰ μέγιστα ἤκμαζε. Φέρουσι δὲ ταῦτα διαζώματα μετὰ ποικίλων λεπτῶν παραστάσεων ἐκ τε τῆς παλαιᾶς καὶ καινῆς Διαθήκης, πτηνῶν, ζώων, κλάδων μετὰ σταφυλῶν ἀμπέλου συμβολιζούσης τὸ τοῦ Σωτῆρος: «Ἐγὼ εἶμι ἡ ἀμπελος ἡ ἀληθινή», πρὸς τὰ ἄνω δὲ ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοῦ Σταυροῦ ἀσπίδας ἢ δράκοντας, κατὰ τὸ Γραφικόν: «Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιβήση καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα».

Οἱ ἀρχαιότεροι τῶν ναῶν τῆς νήσου, οἱ ἐν ταῖς Μοναῖς δὲ πάντες ἀνεξαιρέτως, ἦσαν κατάκοσμοι ὑπὸ ἀγιογραφικῶν ἐφ' ὕγρασις (*fresco*) μεγίστης σημασίας, ἅτε περιλαμβάνουσαι παραστάσεις σπανιζούσας σήμερον, πολλοῦ δὲ λόγου ἀξίας τῆς Βυζαντινῆς τέχνης. Δυστυχῶς πάντες οἱ ναοὶ οὗτοι ἐστερήθησαν σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου τῶν τοιχογραφικῶν αὐτῶν ὑπὸ τῆς ἀμαθείας καὶ ἀβελτηρίας τῶν καλογήρων καὶ τῶν ἀξέστων ἐπιτρόπων, τὰ πάντα βιανύσως καλυψάντων δι' ἐπιχρίσματος δ' ἀλελυμένης ἀσβέστου. Μόνον δ' ἐν τοῖς ἱεροῖς ἀδύτοις ἐνίων ἐκκλη-

σιῶν διασφύζονται εἰσέτι λείψανα τῶν ἀγιογραφιῶν τούτων, ἀρίστων ἀληθῶς ὑποδειγμάτων τῆς Βυζαντινῆς τεχνοτροπίας (1).

Καὶ πολλὰ δ' ἐν τοῖς διαστυλίοις τῶν δρυφάκτων ἐν ταῖς Μοναῖς τῆς νήσου καὶ ἐν τισὶ τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν ἀποκείμενα παλαιὰ εἰκό-
νες εἶνε μετ' ἐπιμελείας εὐτέχνως, πολλάκις δὲ καὶ μετὰ δυνάμεως ἐξει-
γασμένα, πιστῶς διαφυλάττουσαι τὸν ἀρχαῖον αὐστηρὸν τύπον τῆς
Βυζαντινῆς ἀγιογραφίας. Ἰκαναὶ τῶν εἰκόγων τούτων περιβάλλονται
ὑπὸ μικυλογραφιῶν (miniatures) ἀξίων μνήμης, πολλὰ δέ, αἱ τῆς
Μονῆς Παναχράντου πᾶσαι σχεδόν, φέρουσιν ἀργυρήλατα τορευτὰ
πλαίσια, ὧν τινὰ καλύπτονται δι' ἐξούργων παραστάσεων ἐξ ἐπεισο-
δίων τοῦ βίου ἢ τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου τοῦ ἀγίου. Εἶνε δὲ πολλῶν
τούτων ἡ ἐργασία ἐξαιρετος καὶ ὑπὸ τεχνικὴν ἔποψιν προσοχῆς πόλλῃς
ἀξία. Καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν δ' ἐγγάρακτοι ἢ ἀναγεγλυμμένοι ἐπιγραφαί,
αἱ ἀναμνηστικαὶ συνήθως τῆς ἐπενδύσεως, ἐλκύουσιν ἱκανῶς τὸ ἐνδια-
φέρον τοῦ ἐρευνητοῦ διὰ τε τὴν ἐπιμελῆ ἐν αὐταῖς τήρησιν τοῦ Βυζαν-
τιακοῦ τῆς γραφῆς ἰδιοτύπου καὶ διὰ τὰς παρεχομένας ἐξ αὐτῶν ποικί-
λας καὶ οὐχὶ σπανίως περιέργους εἰδήσεις.

---

(1) Ἡ τῶν καλογήρων καὶ ἡ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καθ' ὅλου ἐπιτρόπων καὶ τινῶν ψευδοφιλοκάλων καὶ δὴ καὶ ψευδευσεβῶν ἀπαιδευσία καὶ ἀγροικία δεόν νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τοὺς ἀρμοδίους σίντονον τὸ καθήκον ὅπως διδάξωσιν αὐτοὺς καταλλήλως καὶ δι' αὐστηροτάτης ἔτι ποινικῆς διώξεως νὰ μὴ καταστρέφωσιν ἀσυνειδήτως λευκάζοντες δι' ἀσβέστου πρὸς εὐπρέπειαν δῆθεν, ἀλλὰ νὰ συντηρῶσιν ἐπιμελῶς διὰ συνεχοῦς καὶ ἀδιαλείπτου μερίμνης καὶ ἐπαγρυπνήσεως τὰ ὑπολειφθέντα ὀλίγα λείψανα τῶν τοιχογραφιῶν, καθὼς καὶ πᾶν ἐκ παλαιότερας χρήσεως εἰλημμένον καὶ ἐν ναοῖς καὶ μοναστηρίοις ἐναφκοδομη-
μένον γλυπτὸν μνημεῖον, καθὼς καὶ τὰς ἐπιγραφάς, ἀρχαίας τε καὶ νεωτέρας, τὰς ὁποίας καὶ ταύτας ἀκόμη εὐρομεν, δυστυχῶς, κατὰ τὴν καθ' ὅλην τὴν Ἄνδρον πρὸ τινῶν ἐτῶν περιοδεῖαν ἡμῶν καλυπτομένας ὑπὸ παχέος ἐπιχρίσμα-
τος ἀσβέστου, καταστρεπτικώτατα, ὡς γνωστόν, ἐπενεργοῦντος ἐπὶ τοῦ μαρ-
μαροῦ. Ἐπιβάλλεται δ' ὅπως καὶ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος δι' ἐγκυκλίου αὐτῆς παρα-
στήσῃ ὡς βεβήλωσιν καὶ αὐτόχρομα ἱεροσυλίαν πᾶσαν ἐπισκευὴν πρὸς κακῶς
ἐννοούμενον ἀνακαινισμόν τῶν τοιχογραφιῶν καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν
παλαιῶν ἐκκλησιῶν, ὡσάκις δὲ παρίσταται ἀπολύτως ἀναγκαῖα ἡ ἐπισκευὴ
παλαιῶν ἐκκλησιῶν νὰ ἐξασφαλίζεταί προηγουμένως ἡ διατήρησις τῶν ζωγρα-
φιῶν, αἵτινες εἶνε μνημεῖα πολύτιμα τῆς ἀρχαιοτέρας ζωγραφικῆς, καθὼς καὶ
τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν ἐπιγραφικῶν χαραγμάτων, νὰ μὴ θίγεται δὲ τὸ ἀρχι-
τεκτονικὸν διάγραμμα τοῦ ναοῦ.

Καί ταῦτα μὲν περὶ τῶν παλαιότερων ἐν Ἄνδρῳ εἰκόνων, ἐν αἷς καταλέγονται καὶ τινες ἀναγόμεναι εἰς χρόνους ἀκραιφνῶς Βυζαντιακούς, πολυτίμητα κειμήλια αἰώνων ἀποικομένων, ἄξια ὅλως ἰδιαζούσης φροντίδος. Κατ' ἀντίθεσιν αἱ πλείσται τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς νήσου νεωτέρων εἰκόνων εἶνε φλαουρουργῶν ζωγράφων κατασκευάσματα. Εἰς τὰς εἰκόνας ταύτας ἢ ἀπὸ τῆς φύσεως μελέτη εἶνε ἄγνωστος, ὁ χρωματισμὸς δ' αὐτῶν, τῶν τε προσώπων καὶ τῶν ἀμφιέσεων, εἶνε χυδαῖος καὶ ἄνευ ζωῆς. Καὶ ἡ ἔκφρασις δὲ τῶν φυσιογνωμιῶν οὐδὲν τῆς ψυχῆς πάθος ἐκδηλοῖ. Ἡ ἀπάθεια δὲ αὕτη δὲν εἶνε στωικὴ τις ἀταραξία (aequanimitas), ἀλλὰ προβατώδης ἡλιθιότης.

Ἐν τῇ οἰκοδομίᾳ δ' ἱκανῶν ἐν Ἄνδρῳ ἐκκλησιῶν καὶ παρεκκλησιῶν, ἰδίᾳ τῶν κατὰ τὴν δυσμικὴν τῆς νήσου παραλιάν, ἐγένετο χρῆσις πληθύος παλαιῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Καὶ ἄλλα δὲ σφύζονται ἔγκριστα ἐν αὐταῖς ἀρχαῖα λείψανα, γλυπτοὶ καὶ ἐνεπίγραφοι λίθοι, προσοχῆς καὶ ἐπιβλέψεως ἄξιοι. Προδῆλως πολλὰ τῶν ἐκκλησιῶν τούτων ἀντικατέστησαν ἀρχαῖα τεμένη. Πᾶσαι δὲ σχεδὸν τῆς νήσου αἱ ἐκκλησίαι, αἱ τε παλαιότεραι καὶ νεώτεραι, αἱ λόγου τινὸς ἄξια, φέρουσιν ἐν τοῖς ὑπερθύροις αὐτῶν ἐπιγραφὰς ἀναμνηστικὰς τῆς ἀνεγέρσεως ἢ ἀνακαινίσεως αὐτῶν. Ἰκανῶς δὲ συμβάλλουσιν εἶναι τῶν ἐπιγραφῶν τούτων εἰς εὐκρίνισιν τῆς τε νεωτέρας καὶ μεσοχρονίου τῆς νήσου ἱστορίας, ἐλκύουσαι ἐτέρωθεν ζῶηρον τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν θέσιν ἐν αὐταῖς τῆς γλώσσης καὶ ἐν χρόνοις οὐχὶ σπανίως τὰ μάλιστα ἡμῖν ἐγγίζουσι. Μνεσίας δ' ἄξια καὶ ἡ ἐν πολλαῖς τῶν ἐπιγραφῶν τούτων ἐπιμελής ἐγγλύφσις τῶν κομφῶν Βυζαντιακῶν γραμμάτων.

Ὁ ἐν Πιτροφῶ (Μελίδα (1) ἀρχαῖος Βυζαντινοῦ ρυθμοῦ ναὸς τοῦ Τοξιάρχου, μεγαλείτερος τοῦ τῆς Μεσαρίας (2), κοινῶς ἐπικαλεῖται ὁ *Ταξιάρχης τῆς Μελίδας*. Ἀτυχῶς οὐδεμία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ σφύζεται τῆς ἀνεγέρσεως αὐτῆς δηλωτικὴ ἐπιγραφή, οὐδ' ἔξωθεν οὐδ' ἔσωθεν. Εἰς τὸ ὑπερθύρον τῆς εἰσόδου ὑπάρχει κενὴ θέσις τετράγωνος, ἐν ἣ πάντως ἀνέκειτο ἐντετειχισμένη πλάξ ἐνεπίγραφος. Τίς οἶδε πότε καὶ ὑπὸ τίνος ἐσυλήθη.

(1) Μεταξὺ τῶν χωρίων Πιτροφοῦ καὶ Μελίδας, ἄνωθεν τῆς θέσεως *Ἀηῶνας*.

(2) Περὶ τοῦ *Ταξιάρχου τῆς Μεσαρίας*, τῆς *Παλαιανῆς τοῦ Κάτω Κάστρου*, τῆς *Θεοσκεπάστης*, τοῦ Ἁγίου *Γεωργίου*, τοῦ *Μεγάλου Ταξιάρχου τοῦ Κάστρου*, τῆς Ἁγίας *Βαρβάρας* καὶ τοῦ Ἁγίου Ἄνδρέου τῶν *Δατίνων* διελέθμενον εἰς τὸν προηγούμενον τόμον τοῦ Δελτίου.

Ἐν τῷ μεσονάφ εὔρηται δύο ἕξ ὑποφαίου μαρμάρου στρογγύλοι στύλοι, ἐπὶ τοῦ ἑτέρου δ' αὐτῶν, μικρὸν τι ἐκκλίναντος καὶ καθιστῶντος οὕτω προβληματικὴν τὴν ἰσορροπίαν τοῦ ναοῦ, ὑπάρχει ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή:

† Μνήσθητι Κύριε τοῦ δούλου σου Ἀρσενίου.

Ἡ χρονολογία ἀποτετριμμένη.

Ὁ ναὸς οὗτος φαίνεται ἐν παρωχημένῳ χρόνῳ οἰκτρῶς ἀπογυμνωθεὶς, ἀληθῆ ὑποστάς ληλασίαν, καθ' ἣν μετηνέχθησαν πάντα αὐτοῦ τὰ σκεύη καὶ κοσμήματα, καθὼς καὶ τὸ ἐκ μαρμάρου μετ' εἰκότων ἀναγλύφων τέμπλεον αὐτοῦ, μὴ ἐξαιρουμένων οὐδὲ τῶν μαρμαρίνων πλακῶν τοῦ δαπέδου. Καὶ αὐτοὺς δὲ τοὺς μαρμαρίνους τοῦ ναοῦ στύλους, κατὰ τὴν κρατοῦσαν παρὰ τοῖς πρεσβυτέροις τῶν ἐπιχωρίων παράδοσιν, ἀπεπειράθησαν ν' ἀφαιρέσωσιν ἵνα χρησιμοποήσωσιν εἰς τὸν ἐν Μεσαρίᾳ ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Διονυσίου Καίρη τοῦ Α' ἀνεγερεθέντα ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Ἄλλ' ἀπέστησαν τοῦ σκοποῦ, μὴ δυνάμενοι νὰ συκρατήσωσιν τὸν τροῦλλον τοῦ ναοῦ, καὶ τῶν κατοίκων ἄλλως τοῦ ἐγγυὸς χωρίου Πιτροφοῦ ἐξεγερεθέντων. Κατὰ τὸν σφζόμενον μάλιστα θρύλλον ὁ τεχνίτης, ὅστις πρῶτος ἐπέθηκεν ἐπὶ τοῦ στύλου τοῦ μικροῦ ἐκκλίναντος ἱερόσυλον χεῖρα, μετ' οὐ πολὺ ἔπαθε παράλυσιν ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν.

Ὁ ναὸς οὗτος εἶνε τανῦν ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν λίαν παρημελημένος· τὰ κονιάματα κατέπεσον, τὰ ὄμβρια δὲ ὕδατα πολλαχόθεν εἰσρέουσι καὶ οἱ τοῖχοι καὶ μέχρι μέσου θέρους εἶνε κάθυγροι καὶ εὐρωτιῶντες. Καὶ αἱ τοιχογραφίαι δέ, δι' ὧν ἐκοσμεῖτο ποτὲ οὗτος, κατεστράφησαν μόνον δ' ἴχνη τινὰ αὐτῶν διασφύζονται ἐν τῷ ἱερῷ ἀδύτῳ.

Ἐξῶθεν τοῦ ναοῦ, ἐπὶ τοῦ ΒΔ τοίχου καὶ εἰς ὅσον μέτρου ἀπὸ τοῦ ἐδάφους ἀπόστασιν, ὑπάρχει ἐνφοδομημένον μάρμαρον λευκόν, ὕψους 0,25, πλ. 0,45, πάχ. 0,07, ἐφ' οὗ ἀρχαία ἐπιγραφή ἐν τρισὶ στίχοις. Τὸ μάρμαρον εἶνε ἠκρωτηριασμένον, ἐλλείποντος ὀλοκλήρου τοῦ δεξιοῦ

μέρους. Ἐπὶ τοῦ σφζομένου δὲ τμήματος ἀναγινώσκονται τὰ ἐξῆς :

ΑΓΑΘΟ . . ΥCΙΑ.

ΕΠΑΦΡΟΔΙΤ . . .

ΕΠΟΙΗΣΑΝ

Ὑψος τῶν γραμμάτων 0,025 (1). Εὗρηται δ' ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἐγκεκτισμένα καὶ ἄλλα τινὰ μάρμαρα ἐξ ἀρχαιοτέρας χρήσεως εἰλημμένα.

Ὁ ἐν τῷ χωρίῳ **Ὑψηλοῦ** τρουλλωτὸς βυζαντινοῦ ρυθμοῦ ναὸς εἶνε καὶ οὗτος τετιμημένος· τῷ ὀνόματι τοῦ τῶν ἄνω **Δυνάμεων ἀρχιστρατήγου Μιχαήλ**. Καίτοι δέ, καθ' ἃ δηλοῖ τὸ ἀρχικὸν αὐτοῦ σχέδιον, εἶνε παλαιότατος οὐδὲν σχεδὸν ἐκ πρώτης ὄψεως παρουσιάζει σήμερον τὸ παλαιόν, διότι κατὰ τὴν πρό τινων ἐτῶν γενομένην ἀνακαίνισιν αὐτοῦ τὸ ἐπιτεθὲν νέον κονίαμα τὰ πάντα ἀσκόργως κατεκίλυπεν. Ἡ συντελεσθεῖσα μάλιστα μεγέθυνσις τοῦ ναοῦ διὰ τῆς δυσαναλόγου προεκτάσεως τοῦ νάρθηκος παρεμόρφωσε καὶ τὸ ἀρχικὸν αὐτοῦ διάγραμμα. Ἄλλ' οὐδ' ἐπιγραφή τις ἀρχαία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ σώζεται, διότι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐν τῷ μεσονάφ σύγχρονοι τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ μαρμαρίναι στύλοι, ἐφ' ὧν πάντως ὑπῆρχον ἀναμνηστικαὶ ἐπιγραφαί, ὅπως ἐπὶ τῶν κίωνων τοῦ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, ἦτοι τῶν IB' αἰῶνα, ἀνεγερθέντος **Ταξιάρχου τῆς Μεσαρίας**, καὶ αὐτοὶ ἀγροίκως ἐπεχρίσθησαν διὰ παχυτάτου στρώματος ἀμμοκονίας χάριν ἐξωραϊσμοῦ δῆθεν καὶ ἵνα ἀφομοιωθῶσι πρὸς τοὺς νεωστὶ προστεθέντας ἐν τῇ προεκτάσει τοῦ νάρθηκος ξυλίνοὺς στύλους. Τοιαῦτα, δυστυχῶς, ἐγκλήματα ἀκωλύτως τελοῦνται ὅπου ὑπάρχει ἐρημία ἀνδρῶν γεναιόφρωνων τὰ παλαίφατα μνημεῖα τῆς ἱερᾶς δομικῆς τῶν βυζαντινῶν ἡμῶν πατέρων.

Ἡ μαρμαρίνη πλάκωσις τοῦ ναοῦ εἶνε νέα, ὡς δ' ἐ πληροφορηθήμεν ὑπὸ τοῦ ἱερέως, εἰς τὸ παλαιὸν δάπεδον πολλαὶ ὑπῆρχον πλάκες μνημείων νεκρικῶν ἐνεπίγραφοι Αἱ δὲ ἀγιογραφίαι τῆς ἐκκλησίας εἶνε

---

(1) *Δημητρίου Π. Πασχάλη*, Νομισματικὴ τῆς ἀρχαίας Ἀνδρου, ἐν Ἀθηναῖς Ἐφημερίδι τῆς Νομισματικῆς Ἀρχαιολογίας, τ. Α' (1898), σ. 336 καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει, σ. 37.—Hiller von Gaertringen, *Inscriptiones Insularum maris Aegaei*, σ. 226.—*Γ. Κ. Βογιατζίδης* ἐν Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι, ἔτ. 1911, σ. 75.

καὶ αὐταὶ νεώτεραι, πλὴν δύο τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ἔργων τούτων χειρὸς δεξιᾶς. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ἐξ αὐτῶν, εἰκονιζούσης τὴν *Κοίμωσιν τῆς Θεοτόκου*, φέρεται ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή :

Τῷ ἔχοντι καὶ γράψαντι Κύριε σῶσον. 1749.

Ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας, εἰκονιζούσης τὸν *Ἅγιον Χαράλαμπον*, ἡ ἐξῆς :

Δέησις τοῦ δούλου σου Ἰωάννου δαπόντε. 1762.

Ὀλίγον δὲ κατωτέρω :

Χρ Νεοφύτου τοῦ ἐκ Σύρας.

Ἐπὶ παλαιῷ τινος ἠκρωτηριασμένου καὶ σκωληκοβρώτου *ὄρολογίου* τοῦ ναοῦ ἀνέγνωμεν ἐν σ. 457 τόδε τὸ σημεῖωμα :

1770 εκαμε τὸ χιόνι τὸ πολὺ γεναρίου οκτὸ καὶ ἤριξε τὶς λεμονιᾶς κετα λαηνα τα μισὰ απανο εἰς τὸ δομα ἦτονε απιθαμὲς 3 χιόνιοι—

Ἐν ἄλλῃ σελίδι τοῦ αὐτοῦ βιβλίου :

1761 ηγώρασα τὸ παρὸν 100 παράδες, Παπαδιμίτρις μιντρινός (1).

---

(1) Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀπὸ τοῦ χωρίου Ὑψηλοῦ εἰς Μεσαθούριον ἀγούσης συναντᾷ τις κρήνην θολοσκεπῆ, ἀφ' ἧς διὰ διπλῶν μαρμαρίνων κρουῶν ῥεῖ ἀπαύστως καὶ ἀμειώτως χειμῶνός τε καὶ θέρους ὕδωρ πηγαῖον, *φλεήσο*, ὡς ὀνομάζουσι αὐτὸ οἱ Ἄνδριοι, ἀφθονώτατον καὶ διαυγέστατον. Ἐπὶ τῆς κρήνης ταύτης ὑπάρχει ἐντετειχισμένη μαρμαρίνη πλάξ, ἣτις εἶνε βρουσκεπτής, φέρουσα ἐπιγραφὴν δυσξύμβλητον. Διακρίνεται μόνον ἐξ αὐτῆς τὸ ἔτος 1763 καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἱερέως *Δημητρίου Μηντρινοῦ*, δαπάναις τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἡ κρήνη καὶ ὅστις εἶνε αὐτὸς οὗτος ὁ γράψας τὰ ἀνωτέρω σημεῖώματα ἐν τῷ *ὄρολογίῳ* τοῦ Ταξιάρχου Ὑψηλοῦ.

Ἐν δὲ τῷ Ἱερῷ Κώδικι τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Ἄνδρου καὶ Σύρας, φ. 5α, σφίξεται πρῶξις ἀνυπόγραφος, φέρουσα χρονολογίαν 1707, κατὰ μῆνα Νοέμβριον. Διὰ ταύτης ἀνανεοῦται παλαιὸν τι γράμμα τοῦ Ἄνδρου Μασκαρίου (1626—1630), καθ' ὃ ὁ ἱερεὺς *Λεονάρδος Μηντρινός* κέχτηται ἐκ προγόνων τρεῖς ἐκκλησίας ἐν τῷ χωρίῳ Ἄψηλοῦ (α), δηλὸν ὅτι τὴν *Κοίμωσιν τῆς Παναγίας*, τὸν *Ἅγιον Ἰωάννην τὸν Θεολόγον* καὶ τὸν *Μέγαν Βασίλειον τὸν Οὐρανοφάντορα*.

Ἐν κώδικι δὲ χαρτῶν τῆς ἱερᾶς μονῆς Παναχράντου τοῦ 15' αἰῶνος σφίξεται τὸ ἐξῆς σημεῖωμα : *Ἐγὼ παρὼν μινταῖων ἱπάρχι της μονῆς τῆς Παναχράντου ἐν τῷ Καταφιγι ἐν τῷ Ἄντρο καὶ εἰτις τω αποξενόσι ἐξ αὐτῆς τῆς μονῆς κα ἔχι τὰς ἀρὰς τὸν πατέρων. Καθηγούμενος τῆς Παναχράντου Γερμανὸς ἱερομόναχος τω ἐπίκλι Μηνδρινός.*

Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ *Σάριζα* τῶν Ἀποικίων (Γενέσιον τῆς Θεοτόκου) σφίξονται

(α) Ἄψηλοῦ ἀντὶ Ὑψηλοῦ κατὰ τὸ Ἄνδριακὸν Γλωσσάριον, καθ' ὃ καὶ τὸ ὑψηλὰ προφέρεται ἀψηλά, ἀψηλόνω ἀντὶ ὑψηλόνω κλπ.

Ὁ ἐν *Μεσαθουρίῳ* ναὸς τῆς *Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου* (1) εἶνε καὶ οὗτος βυζαντινὸν κτίσμα ἐκ τῶν ὠραιότερων τῆς νήσου, κυλι-

ἀγιογραφίματ' ἀνακείμενα ἐπὶ τοῦ δρυφάκτου, προδίδοντα ἱκανῶς δεξιὸν χρω-
στῆρα, ἔργα δὲ τὰ πλεῖστα Ἀνδρίου καλλιτέχνου, τοῦ ἐξ Ἀποικίων ζωγράφου
Νικολάου Μητρεῖνοῦ. Ἦκμασεν οὗτος τὸν ΙΗ' αἰῶνα, πά τα δὲ τὰ ἔργα αὐ-
τοῦ, ὧν ἔνια ἀληθῆ καλλιτεχνήματα, φέρουσι συνήθως χρονολογίαν καὶ τὸ
ὄνομα μὲν αὐτοῦ ὀλογράφως, τὸ δ' ἐπώνυμον διὰ κομποῦ μονογράμματος.
Ἄλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰ ἔργα αὐτοῦ φέρουσι μόνον τὸ κυριώνυμον αὐτοῦ
ὡς ἐξῆς :

ΧΕΙΡ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

Ἐπὶ εἰκόνας δὲ τοῦ *Παντοκράτορος*, σφραζομένης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡσαύτως
τῶν Ἀποικίων Κατασურτῆ (Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, ἀναγινώσκειται :

ΧΕΙΡ ΝΙΚΟΛΑΟΥ α. ψ. ο. γ'

Ἔργα τοῦ ὄχι κοινοῦ καλλιτέχνου τούτου σφύζονται, φέροντα ἐπίσης τὸ
ὄνομα αὐτοῦ, ἐν τῷ παρεκκλησίῳ Μεσαρίας *Παναγία Βουργάρα*, εἰκονίζοντα
εἰς εὐμεγέθεις πίνακας τὸ μὲν τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, τὸ δὲ τὸν Ἅγιον
Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον.

Ἡ *Θεοτόκος βρεφοκομοῦσα* παρίσταται ἐν ἰδίῳ πίνακι τοῦ καλλιτέχνου,
ἀποκειμένη ἐν τῷ κατὰ τὴν συνοικίαν τῆς Καμάρας τῆς πόλεως Ἀνδρου ἱερῷ
ναῶ τῆς Ἁγίας Βαρβάρας. Ἐπὶ τῆς εἰκόνας ταύτης ἀναγινώσκονται εὐκρινῶς :

ΧΕΙΡ ΝΙΚΟΛΑΟΥ α. ψ. ο. ς'

Δυστυχῶς οὐδεμία λαμβάνεται πρόνοια, παρὰ τὰς γενομένας ὑποδείξεις
καὶ παραστάσεις, πρὸς διάσωσιν τῶν ἔργων τούτων ὅσημέραι ἀφανιζομένων
διὰ τε τὴν ἐπήρεια τῶν καιρῶν καὶ τὴν ἀγροικίαν βαναύσων ἐπιτρόπων, ὑπὸ
τὴν ἀνακαινιστικὴν τῶν ὀποίων μανίαν πρὸς χυδαίαν ἐπίβειξιν κινδυνεύει οὐδὲν
νὰ παραμείνῃ τὸ ἀλώβητον.

(1) Λέγεται κρινῶς *Λωλὴ Παναγία*, διότι κατὰ τὴν ἐν τῷ χωρίῳ τελουμέ-
νην πανηγυρίῳ τῇ 15 Αὐγούστου, ἐπέτειον τοῦ ναοῦ, ἡ χαρὰ καὶ ἡ εὐθυμία
τῶν πανηγυριστῶν φθάνει πολλάκις μέχρι παραφροσύνης. Ἐκ τῆς μέθης δὲ
καὶ κραυγῆς καὶ ἔριδες πολλάκις ἐλάμβανον χώραν ἐν παρῳχημένοις χρό-
νοις, ὅτε τὰ ἦθη ἦσαν ἀγροικότερα καὶ τραυματισμοὶ καὶ ἔστιν ὅτε καὶ φόνοι.
Ἰδίως πάντα ταῦτα τὰ ἔκτροπα ἠδυνήθη νὰ καταστείλῃ ὁ ὄντως ἄξιος τῆς
ἀποστολῆς του ἐπίσκοπος Ἀνδρου Μητροφάνης διὰ τε καταλλήλου κηρύγματος
καὶ τῶν κατ' ἰδίαν παραινήσεων.

δροειδῆ φέρων τροῦλλον. Ἐνηγέρθη ὁ ναὸς οὗτος πιθανώτατα κατὰ τὴν **ΙΑ'** ἑκατονταετηρίδα· ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1879 γενομένην κατ' ἀτυχῆ ἔμπνευσιν ἀνακαινισίν του οὐδὲν σχεδὸν καὶ ἐν αὐτῷ τὸ παλαιὸν ἀπέμεινεν ἀνέπαφον. Ἐφηρμόσθη καὶ ἐνταῦθα τὸ ἀξιοθρήνητον ἐν Ἐνδρῷ σύστημα τοῦ καλύπτειν τὰ πάντα δι' ἐπιχρισμάτων ἀμμοκονίας ἢ δι' ἀσβέστου διαλελυμένης πρὸς εὐπρέπισιν δῆθεν κατὰ τὴν κρατοῦσαν χυδαίαν ἀντίληψιν. Ἀλλὰ καὶ ἡ μεγέθυνσις τοῦ ναοῦ κατ' οἰκτρὰν ἀπομίμησιν τῶν γενομένων ἐν τῷ γειτονικῷ **Ταξιάρχῃ** τοῦ Ὑψηλοῦ ἠλλοίωσε καὶ ἐνταῦθα τὸ ἀρχικὸν τοῦ ναοῦ διάγραμμα. Οὕτω δὲ σκοτωθῶθη ἀναλγήτως οὐδὲν σχεδὸν ἢ ἀπομείνη ἐν τῷ ναῷ μνημεῖον τῆς παλαιᾶς ἀγλαίας, ἢ ἀπολέση δ' ὁ ναὸς οὗτος κατὰ μέγα μέρος τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπερ εὐλόγως ἠδύνατο νὰ ἐλκύη παρὰ τοῖς φιλαρχαίοις καὶ φιλοτέχνοις.

Ἐν χρόνοις παρωχημένοις καὶ τοῦ ναοῦ τούτου τὰ τοιχία ἦσαν καθωραϊσμένα διὰ πολλῶν ἀγιογραφιῶν ἐφ' ὕψους (a fresco). Ἀλλὰ σήμερον καὶ ἐκ τούτων οὐδὲν διασφύζεται. Καὶ τὸ παλαιὸν δὲ τοῦ ναοῦ δρύφακτον ἔπεσε θῦμα τῆς ἀνακαινιστικῆς μανίας, ἐξηφανίσθησαν δὲ καὶ αἱ παλαιαὶ εἰκόνες, αἱ ὑπάρχουσαι δὲ σήμερον ἐν αὐτῷ εἶνε κατὰ τὸ πλεῖστον προϊόντα τῆς ἀμαθεστέρας καλογηρικῆς ἀγιογραφίας. Μοναδικὴν ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ εἰκὼν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἐφ' ἧς ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή:

Δέησις τοῦ πανιερωτάτου ἀγίου Ἐνδρου
κυροῦ Ἰωάσαφ 1769.

Παλαιοὶ ναοί, ὧν τινες ἀμιγοῦς βυζαντινοῦ ἡνθμοῦ, εἶνε ἐκτὸς τῶν προμνημονευθέντων καὶ τῶν ἐν ταῖς διατηρουμέναις μοναῖς, περὶ ὧν ἐφεξῆς, ὁ τοῦ Ἁγίου Ἐντωνίου, κείμενος πρὸς Ν τοῦ χωρίου **Βουλι** καὶ εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας περίπου ἀπ' αὐτοῦ ὄρας, ὁ μετὰ διπλοῦ τροῦλλου τῆς διαλυθείσης **Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος** παρὰ τὸ χωρίον **Γίδες** ἐν Γαυρείῳ, ὁ τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐν **Κορθίῳ**, ὁ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου ὡσαύτως ἐν **Κορθίῳ**, ὁ τῶν Ἁγίων Πάντων ἐν Ἀηδονίσις, ὁ τοῦ Μοναστηρίου τῆς Ἁγίας Εἰρήνης ἐν Ἐνδρῷ, ὁ τῆς Παναγίας τοῦ **Γάλλου** παρὰ τὴν κωμόπολιν **Γαυρείου** καὶ ὁ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ **Θεολόγου** τοῦπίκλην **Ξανεμήτη**, ὅστις κείται μὲν πρὸς Α τῆς

κόμης *Βιτάλι* καὶ μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς παραλίας, τὰ μάλα δ' ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων καὶ εἰσοδήματα οὐκ ὀλίγα εἶχε.

Πλὴν τοῦ Ταξιάρχου τῆς Μεσαρίας, περὶ οὗ ἐπραγματεύθημεν ἐν τῷ προηγουμένῳ τόμῳ τοῦ Δελτίου, ἐν Μεσαρίᾳ ὑπάρχει καὶ ἕτερος ναός, ὁ τοῦ *Ἁγίου Νικολάου*, ἄξιος ἱκανοῦ ἐνδιαφέροντος. Ὁ ναός οὗτος, ὁ μέγιστος τῶν τῆς νήσου, ἀνηγέρθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἄνδρου Διονυσίου Καΐρη τοῦ Α' ἐν ἔτεσι 1732—1734, ὡς δηλοῦσιν αἱ ἐπ' αὐτοῦ ἐπιγραφαί. Ἐλκύει δ' οὗτος τὰ μάλιστα τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν πληθὺν τῶν ἐν αὐτῷ ἐντετειχισμένων καὶ λίαν δεξιῶς ἐργασμένων μαρμαρίνων ἀναγλύφων τεμαχίων διαφόρων τῆς χριστιανικῆς τέχνης ἐποχῶν καθὼς καὶ ἄλλων ἀξίων λόγου ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τῶν πλείστων ἀνηκόντων εἰς παλαιὸν βυζαντινὸν ναῖσκον, εἰς τὴν θέσιν τοῦ ὁποίου καταδαφισθέντος ἀνηγέρθη ὁ σημερινὸς ναός. Φέρει δ' οὗτος ὑψηλὸν τροῦλλον καὶ ἐσωτερικῶς διαιρεῖται εἰς μεσόναον καὶ ἅγιον βῆμα. Ἐλλεῖπει ὁ νάρθηξ, δι' ὃν ὅμως ὑπῆρχε προωρισμένη θέσις ἵνα βραδύτερον ἐγερθῆ. Τὸ δάπεδον τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἐγείρεται κατ' ἀπομίμησιν τοῦ παρηκμακός βυζαντιακοῦ ὄψθμοῦ, εἶνε, ὡς παρὰ βυζαντινοὺς εἶθιστο, πολὺ χθαμαλότερον τοῦ περὶ αὐτὴν ἐδάφους, οὕτως ὥστε ὁ εἰσερχόμενος ἐν τῷ ναῷ ἀναγκάζεται πρὸς τοῦτο νὰ κατέλθῃ οὐκ ὀλίγας βαθμίδας. Εἶνε δ' ἡ πρόσοψις τοῦ ναοῦ ὀκδομημένη ἐναλλάξ διὰ λίθων παρίνων καὶ μαρμάρων λευκῶν εἰς μεγάλα τετράγωνα σχήματα. Καὶ ὁ περικλείων δὲ τὸ ἅγιον βῆμα ὀπίσθιος τοῦ ναοῦ τοῖχος εἶνε ἐκτισμένος διὰ τῶν ἰδίων λίθων, οἵτινες φαίνονται εἰλημμένοι ἐκ παλαιότερας χρήσεως.

Αἱ παραστάδες τῶν ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ θυρῶν εἶνε μαρμαρίνοι, φέρουσαι γλυπτὸν διάκοσμον, ἐλκύνοντα ζωηρὸν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ φιλοτέχνου. Ἄνωθεν τῆς μεσαίας θύρας ὑπέρκειται μαρμάρινον κόσμημα μετὰ ποικίλων ἀναγλύφων παραστάσεων, φέρον δ' ἐν τῷ μέσῳ διηθισμένον θυρεόν, ἐν ᾧ εὔρηται ἀναγεγλυμμένος λέων ὄρθιος πρὸς ἄ. Ἡ κεφαλὴ τοῦ λέοντος φέρει στέμμα. Ἡ παράστασις ἀποτελεῖ τὸ οἰκόσημον τοῦ ἐγείραντος τὸν ναὸν ἀρχιεπισκόπου Διονυσίου. Ἐπὶ τῶν ἐκ λευκοῦ μαρμάρου παραστάδων τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων τοῦ ναοῦ εὔρηται ἀνάγλυφα ποικίλα ἀνθήμια, πτηνὰ, φυλλώματα, ῥόδακες καὶ ἄλλα ἐλικοειδῆ κοσμήματα, λίαν εὐτέχνως ἐργασμένα. Εἰς δὲ τὸ ὑπέρθυρον τῆς μεσαίας τοῦ ναοῦ πύλης σφίζεται ἐντετειχισμένον

μέγα μαρμάρινον ανάγλυφον, ἐν ᾧ παρίσταται ὁ Χριστὸς ἐνθρονος, ἑκατέρωθεν δ' αὐτοῦ ἡ Παναγία καὶ ὁ Ἅγιος Ἰωάννης. Ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἄκρων τῆς παραστάσεως εἰκονίζονται ὡσαύτως ἀναγλύφως δύο λέοντες ὄρθιοι στηριζόμενοι ἐπὶ κεφαλῶν Χερουβείμ. Ἡ ὄλη ἀνάγλυφος παράστασις προδίδει γνησίαν τὴν χεῖρα καλλιτέχνου τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἀναμφιβόλως ἡ ἐργασία τῶν γλυπτῶν τούτων μαρμάρων εἶνε πολὺ ἀρχαιοτέρα τοῦ ναοῦ.

Ἐπεράνω τῶν τριῶν πυλῶν τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ ἀνάκεινται ἐντετειχισμένοι ἰσάριθμοι ἐπιγραφαὶ δηλωτικαὶ τῆς ὀνομασίας τοῦ ναοῦ, τοῦ χρόνου τῆς οἰκοδομῆς, τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀνεγείραντος τὸν ναόν, τοῦ ἀρχιτέκτονος κλπ. πᾶσαι ἐπὶ μεγάλων λευκῶν μαρμαρίνων πλακῶν μεθ' ἰκανῆς τῆς ἐπιμελείας ἐγγεγλυμμέναι, πολλῶν λέξεων βραχυγραφικῶς ἐν συμπιλήματι κεχαραγμένων κατ' ἀπομίμησιν τῆς βυζαντινῆς τεχνοτροπίας. Τούτων ἡ ἐπὶ τῆς μέσης θύρας ἔχει ὧδε, τηρουμένης πιστῶς τῆς γραφῆς τοῦ λίθου:

ΑΨΛΒΙ ΑΡΧΗΝ ΗΛΗΦΕΝ Ο ΝΑΟΣ ΟΥΤΟΣ ΑΥΓΟΥ-
ΣΤΟΥ ΤΕ ΠΡΩΤΗ
Ο ΝΑΟΣ ΚΛΗΣΙΝ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΦΕΡΕΙ
ΕΝ ΤΗ ΜΥΡΑΙΩΝ ΠΟΤΕ ΙΕΡΑΡΧΟΥΝΤΟΣ
ΗΝΕΚΑ ΤΟΙΝΥΝ ΨΥΧΙΚΗΣ ΣΩΤΗΡΙΑΣ
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΡΧΙΘΥΤΗΣ ΗΓΕΙΡΕΝ
ΕΙΚΟΣΤΗ ΔΕΙΞΕΡΟΝ ΔΟΜΟΝ ΕΚΒΑΘΡΩΝ
ΗΜΕΝ ΧΕΙΡΗΚΤΙΣ ΑΣΑ ΣΗΠΗΤΕ ΤΑΨ
Ο ΔΕ ΝΑΟΣ ΙΣΤΑΤΑΙ ΜΕΧΡΙ ΤΕΡΜΑΤΩΝ
ΔΥΡΟΝ ΤΩ ΘΕΩ Ο ΠΑΡΩΝ ΣΥΝΕΡΓΙΑ
ΕΚΤΙΣΕΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΝΔΡΟΥ

ΑΨΛΒΙ ἀρχὴν ἤληφεν ὁ ναὸς οὗτος αὐγού-
στου τε πρώτη.

Ὁ ναὸς κλήσιν τοῦ Νικολάου φέρει
ἐν τῇ Μυραίων ποτὲ ἱεραρχοῦντος·
ἦνεκα τοίνυν ψυχικῆς σωτηρίας
Διονύσιος ἀρχιθύτης ἤγειρεν,

είκοστόν δὲ ἱερὸν δόμον ἐκ βάθρων.
 Ἡ μὲν χεὶρ ἠκτίσασα σήπητε (οὐτῶ) τάφῳ
 ὃ δὲ ναὸς ἴσταται μέχρι τερμάτων
 δῶρον τῷ θεῷ ὁ παρών. Συνεργία
 ἔκτισεν Καίρης Διονύσιος Ἄνδρου.

Εἰς δὲ τὸ ὑπερθύρον τῆς δεξιᾶς θύρας, ἀναγινώσκεται:

† Οἶκος τῷ θεῷ καὶ προσευχῆς ὑπάρχω
 μηδεις εἰσελθὼν μνησικακος ἐνθάδε

κλάβη ἀρὰν ἀντὶ τῆς εὐλογίας
 ὡς οἶχθας ὅτῃ χηστῶ προδοῦτος
 χεὶρ μελετίου ἱερομονάχου κονδύλη
 μέμνησθε αὐτοῦ οἱ ἀναγινώσκοντες ἐγραύθη δὲ

† Οἶκος τοῦ θεοῦ καὶ προσευχῆς ὑπάρχω.
 Μηδεις εἰσελθὼν μνησικακος ἐνθάδε
 καὶ λάβη ἀρὰν ἀντὶ τῆς εὐλογίας
 ὡς ὁ Ἰούδας ὁ τοῦ χριστοῦ προδότης.
 Χεὶρ Μελετίου ἱερομονάχου Κονδύλη.
 μέμνησθε αὐτοῦ οἱ ἀναγινώσκοντες.
 Ἡ δ' ἐν τῷ ὑπερθύρῳ τῆς ἀριστερᾶς ἔχει ὡδρ:

ἐν ἔτει
 ὀκτωμβ
 ρίη

α ψ λ δ'
 κη'
 ἐγραύθη δὲ

ἔφη ὁρᾶτε με μὲν οἱ προσιόντες
 βαθμενον θεοῦ τῶν ἱερῶν ἐν δόμῳ.
 κριτὴν δὲ δίκαιον πάντων μερῶν
 ἔκτισε ἡ δὲ παρὰ ἀρχιεπιστοῦ
 Νικολάου Βολιτσιανῆς ἐκ χίλ
 σὺν τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ ἰωάννη καὶ φανὶ ἁλλοῖς μνη
 ὀκτωμβρίῳ

Ἐφην ὁρᾶτε με μὲν οἱ προσιόντες

καθήμενον θεὸν τοῦ ἱεροῦ ἔνθον
κριτὴν δὲ δίκαιον ἀπάντων μερόπων.
Ἐκτίσθη δὲ παρὰ ἀρχιμαίστορος
Νικολάου Βολισιανοῦ τοῦ ἐκ Χίου
σύν τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ Ἰωάννου τε καὶ Φρα-
γκούλη : ΑΨδδ! μηνὴ ὀκτωμβρίῳ Δ'.

Εὐθὺς ἀμέσως ἔλκει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ φιλοτέχνου τὸ δρύφακτον τοῦ ναοῦ, λαμπρὸν τορευτὸν ξυλούργημα, καθὼς καὶ ὁ ὑπερθεὶς τῆς ὠραίας Πύλης μέγας ἔγγλυφος καὶ ὄντως καλλιτεχνικὸς σταυρός. Ἐνάκεινται δ' ἐν τοῖς διαστυλοῖς τοῦ δρυφάκτου καὶ καλά τινα ἀγιογραφήματα λόγου ἄξια. Ἐπὶ τινος τούτων παριστῶντος τὸν ἀρχιστράτηγον τῶν οὐρανίων δυνάμεων Μιχαὴλ ἀναγινώσκεται ἡ ἐπομένη ἐπιγραφή:

Εἰκὼν πάγκαλος αὕτη τοῦ
ταξιάρχου ἀνιστορήθη δαπάνη
καὶ ἐξόδων τοῦ πανοσιωτάτου
προηγούμενου κύρ νεοφύτου τοῦ
πήκλιν τε Καίρη εἰς μνημόσυνον
αὐτοῦ καὶ τῶν γονέων· ὃν καὶ φυλάξαι
ἄτρωτον πάσης βλάβης, ἀρχισ
τράτηγε, διὰ παντὸς τοῦ βίου.

1804 Σεπτεμβρίου..

χειρ Θεοδοσίου...

Ἡ εἰκὼν ἔργον ἱκανῶς δεξιόν.

Ἐν τῷ μεσονάφῳ ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ δαπέδου μεγάλη τετραγῶνος πλάξ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, καλύπτουσα τάφον. Καὶ ἡ πλάξ μὲν αὖτις εἶνε ἄνευ τινὸς κοσμήματος, ἀλλ' ἐπὶ τῶν μαρμάρων ἄτινα πλαισιοῦσι ταύτην παρίστανται ἀναγεγλυμμένα θυμιατήριον, ἀρχιερατικὴ βακτηρία, ἀμφορεῖς, ὧν χρῆσιν ἐποιοῦντο οἱ ἐπίσκοποι κατὰ τὰς χειροτονίας ἱερέων, καὶ ἄλλα τινα ἀνάγλυφα κοσμήματα μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιμελείας λίαν εὐτέχνως εἰργασμένα. Ἐν τῷ τάφῳ τοῦτῳ ἐτάφησαν πολλοὶ τῶν ἀρχιερέων τῆς νήσου.

Δεξιᾷ τῷ εἰσιόντι εἰς τὸν ναὸν εὐρίσκεται ἕτερος τάφος, ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου καλύμματος τοῦ ὁποῦ σφύζεται κομψῶς ἐγγεγλυμμένη ἡ ἐπιγραφή:

ΓΙΑΝΑΚΗ
ΚΟΤΑΚΗ
1756

Γιανάκη τοῦ
Κοτάκη
1756

Ἐν τῷ ἱερῷ ἀδύτῳ πρὸς Α, ὀπισθεν τῆς Ἁγίας Τραπέζης καὶ ἀκριβῶς ἔνδοθεν τῆς κόγχης τοῦ ναοῦ, ἐγείρεται μεγαλοπρεπὲς ἱερὸν σύνθρονον, ὁλόκληρον ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, εἰς ὃ ἀνέρχεται τις δι' ἱκανῶν ἀναβαθμίδων, μαρμαρίνων ὡσαύτως.

Ὁ ἐπὶ τῆς Ὁραίας Πύλης Χριστός, δεξιῷ χρωστήρος ἔργον, ἐδωρήθη εἰς τὸν ναὸν ὑπὸ τοῦ ἐκ Μεσαρίας ἐπισκόπου Τριμυθούντος Ἀβραμίου, ἀδελφοῦ τοῦ μητροπολίτου Νικομηδείας Διονυσίου (1). Ὁ αὐτός, ἀρχιμανδριτής ἔτι ὢν, ἐδωρήσατο εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ ἱερὸν ποτήριον ἀργυρότευκτον διὰ τὴν ἁγίαν μετάληψιν. Ἐπὶ τοῦ ποτηρίου τούτου ὑπάρχει ἐγχάρακτος ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή:

* ΑΦΙΕΡΩΘΕΝ Τῷ ΝΑῷ Τῷ ἉΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΚΑΤ' ἩΝ ΜΕΣΑΡΙΑΝ Τῆς ἈΝΔΡΟΥ ΠΑΡΑ ΤΟῦ ΠΑΝΟ
ΣΙΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡ ἈΒΡΑΜΙΟΥ Ψ: ΚΟΤΑΚΗ * 1821 *

* Ἀφιερωθὲν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Νικολάου
κατὰ τὴν Μεσαρίαν τῆς Ἀνδρου παρὰ τοῦ πανο
σιωτάτου κύρ Ἀβραμίου Ἰω: Κοτάκη * 1821 *

Σφύζεται δ' ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ ἕτερον ἀργυροῦν

(1) Βλ. περὶ ἀμφοτέρων *Δημητρίου Π. Πασχάλη*, Ἐνδρῖοι ἱεράρχαι. Ἀνέκδοτον.

καὶ ἐγγρυσον τορευτὸν ποιήριον εὐτέχνως εἰργασμένον, ἐφ' οὗ κεχα-
ραγμένα μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιμελείας ἀναγινώσκονται τὰ ἐξῆς:

† ἡΐσθιτῆ κῦριε Νᾶθανᾶηλ ἄρχιερέως ~ 1796:~

† Μνήσθιτη Κύριε Ναθαναήλ ἀρχιερέως—1796:—(1)

Ἡ Ἁγία Τράπεζα τοῦ ναοῦ εἶνε ὁλόκληρος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου
μετὰ κιόνων καὶ θόλου, αἰρομένου εἰς ὕψος πέντε περίπου μέτρων.
Κάτωθεν δὲ τοῦ διαζώματος τοῦ θόλου σφύζεται ἡ ἐπιγραφή:

17 Μνήσθητι ὁ θεὸς τοῦ δούλου σου Πέτρου Θ1

Ἐπὶ τεσσάρων δ' εὐμεγέθων τῆς ἐκκλησίας ταύτης εἰκόνων, ἐν τοῖς
διαστυλίοις τοῦ δρυφάκτου ἀποκειμένων, βυζαντιακῆς δὲ τεχνοτροπίης
ἐνδιαφερούσης, σημειοῦται τὸ ἔτος 1742, ταχυγραφικῶς δὲ τὸ ὄνομα
τοῦ ἀγιογράφου κ' στα Δρ.

Ἦν δὲ καὶ ὁ ναὸς οὗτος καθωραϊσμένος ἐν χρόνοις προγενεστέροις
δι' ἀξίων λόγου τοιχογραφῶν, τῶν ὁποίων, ἀτιχῶς, οὐδ' ἐλάχιστον
σφύζεται σήμερον ἶχνος. Τὴν τελευταίαν δ' ἐπισκευὴν ἀπομνημονεύει
ἡ ἐξῆς κεφαλαιώδеси γράμμασιν ἐπιγραφή, ἀριστερᾷ τῷ εἰς τὸν ναὸν
εἰσιόντι ἐντοιχισθεῖσα:

Κατὰ Μάρτιον σωτηρίου ἔτους α' ἰά (1901) ἐπερατώ-
θη ἡ πρὸ ἐνὸς ἔτους ἀρξαμένη ἀνακαίνισις τοῦ ἱε-
ροῦ τούτου δόμου, γενομένη δαπάνη τοῦ ταμείου
αὐτοῦ καὶ τῆ φιλοτίμῳ ἐνεργείᾳ καὶ ἐπιμελείᾳ Ζαν-
νῆ Ν. Κονδύλη, σχεδιογραφοῦντος Ἰωάννου Ν.
Κουμέλη καὶ ἐφαρμόζοντος Ἰωάννου Κ. Ταλλιέρη.

* *

Ἐν Μεσαρίᾳ σφύζεται καὶ ἄλλη τις ἐκκλησία, σεμνυνομένη μὲν τῷ ὀνό-
ματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (*Παναγία Φανερωμένη*), κοινῶς δ'

(1) Βλ. καὶ περὶ τοῦ ἀρχιερέως τούτου *Δημητρίου Π. Πασχάλη*, ἐνθ. ἀν.

ἐπικεκλημένη **Παναγία τοῦ Καμπάνη** ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ κτήτορος αὐτῆς. Ἄξισημείωτον εἶνε τῆς ἐκκλησίας ταύτης τὸ δρύφακτον, ὡραία ξυλογλυφία τοῦ **ΙΗ'** αἰῶνος Χίου καλλιτέχνου.

Ἐν τῷ μεσονάφ εὔρηται ἀνάγλυφος ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς ὁ δικέφαλος ἀετὸς περικεκλεισμένος ἐν θυρεῶ, οὗ ἑκατέρωθεν παρὰ τὴν βάσιν δύο λέοντες ὄρθιοι. Τὸ ὄλον περιβάλλεται ὑπὸ ἀνθεμίων. Ἐν τῷ καταπετάσματι ἀνάκειται εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἐφ' ἧς χρονολογία **1817**.

Εἰς τὸ ὑπέρθυρον δὲ τοῦ ναοῦ ὑπάρχει ἡ ἑξῆς κεφαλαιώδεις γράμμασιν, ἀμελῶς δ' ἐγγεγλυμμένη ἐπιγραφή:

† Ἀνακενήσθαι ὁ θεὸς καὶ πάντημος ναὸς τῆς Παναγίας θεοτόκου Φανερωμένης διὰ σινδρομῆς καὶ ἐξόδου Νικολάου Καμπάνη ἐν ἔτη 1800 αὐγούστου 1.

Ἐν τῇ αὐτῇ κόμῃ σφίζεται ὡσαύτως παρεκκλήσιον **Παναγία Βουργάρα** ἐπικαλούμενον ἐκ τοῦ ἐγείραντος τὸ ναΐδιον ἱερέως Βουργαρη ἐκ τοῦ χωρίου Βραχνοῦ. Ἡ ἐκκλησία αὕτη ἦν ποτε ἑνοριακῆ, δύο δ' ἐν αὐτῇ ἀποκείμεναι εὐμεγέθεις εἰκόνες, ἡ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ ἡ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου, εἶνε δεξιωτάτου χρωστήρος καλλιτεχνήματα, τοῦ Ἀνδρίου ζωγράφου Νικολάου Μηντηρινοῦ (1). Ἐπ' ἀμφοτέρων ἀναγινώσκειται εὐκρινῶς ἡ ἐπιγραφή τοῦ καλλιτέχνου:

ΧΕΙΡ ΝΙΚΟΛΑΟΥ 1770.

Τὸ ἔμπροσθεν τοῦ ἱεροῦ ἀδύτου μικρὸν δρύφακτον εἶνε περικαλλὲς ἐκ ξύλου καρυᾶς διάγλυφον ἔργον, πλουσίως κατὰ τὸ δεξιὸν αὐτοῦ τριτημόριον κεχρυσωμένον. Δυστηχῶς ἢ ἐν τῷ ναφ ὑγρασία ἀθεράπευτον ἐπιφέρει τὴν καταστροφὴν ἐπὶ τε τοῦ τορευτοῦ καταπετάσματος καὶ ἐπὶ τῶν λαμπρῶν ἀληθῶς εἰκόνων, ἀξίων καλλιτέρα; τύχης. Ἡ ἔπρεπεν αὐταὶ νὰ μεταφερθῶσιν ἀλλαχοῦ ἢ νὰ ἐπισκευασθῆ ἢ πανταχόθεν διαρῥέουσα στέγη τοῦ παρεκκλησίου.

Ἐν τῷ ἐν Μεσαρίᾳ ὡσαύτως παρεκκλησίῳ τοῦ Ἁγίου **Χαρολάμους**, ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ αὐτοῦ ὑπερθύρου, κεκοσμημένου διὰ παλαιῶν

---

(1) Βλ. σ. 26, σημ. 1.

ἀναγλύφων ἐπὶ μαρμάρου ἀνθεμίων βυζαντινῆς προελεύσεως ἀναγινώσκονται κεχαραγμένα :

† ΑΓΙΕ ΓΕΩΡΓΙΕ ΒΟΗ... † "Αγιε Γεώργιε βοή...

Εἰς τὸ ὑπερθυρον δὲ τῆς πρὸς ἀριστερὰ θύρας :

ΩΩΔΟΥΛΟμΗΧαΗΑΤΟСKOP....

Ἀμφότεραι αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται, ἠκρωτηριασμέναι, ἐνφωδομήθησαν εἰς τὸ παρεκκλήσιον ληφθεῖσαι ἐκ παλαιότερας χρήσεως.

Ἀνάκειται δ' ἐν τῷ ὑπερθύρῳ τοῦ ἐκκλησodrίου πλάξ μαρμαρίνη εἰς δύο τετμημένη καὶ τῆς ὁποίας ἐλλείπει τὸ πρὸς τὰ ἄνω ἀριστερὸν μέρος. Ἐπὶ τῆς πλακὸς φέρεται ἀναγεγλυμμένος ἀδεξίως ἐν στρογγύλῳ ἀβαθεῖ ἀνοίγματι λέων ὄρθιος πρὸς δ., οὗ ἄνωθεν εὗρηται ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή :

ΟΥΤΟСON

ΝΑΟСТА . ΟΥΧΑΡΑΑ

ΜΠΟΥСE . . ΤΑΨΑСM

Α.ΤΙΟΥ

οὔτος δ ν

ναὸς τ(οῦ) Ἁγίου Χαραλ(ά)

μπους ἐ(ν ἔ)τ(ει) αψασ(;)μ

α[ρ]τίου.

Ἡ πλάξ αὕτη μετεφέρθη ὑπὸ τοῦ γράφοντος τῷ 1901 εἰς τὸ Μουσεῖον Ἄνδρου, ἔνθα ἀπόκειται ὑπ' αὐξ. ἀριθ. 174 (1).

Ἐπὶ τοῦ ἐν τῇ κώμῃ ταύτῃ πύργου Καίρη τοῦ ἐπιλεγομένου **Κα-
νηᾶ** σφύζεται ἐντετειχισμένη μαρμαρίνη πλάξ, ἐφ' ἧς παρίσταται ἐν ἀναγλύφῳ οἰκόσημον, λέων ὄρθιος πρὸς ἀ. Ἐκατέρωθεν τοῦ λέοντος ἀναγράφονται αἱ χρονολογίαι **1635, 1732, 1810, 1814.**

Ἐπὶ τὸ οἰκόσημον ἐξῆς ἐπιγραφή :

ΙΚΟС Ο ΠΑΡΟΝ ΙΓΕΡΘΙ

ΕΚ ΔΑΠΑΝΙС ΠΑΡ

Α ΜΙΧΑΗΛ ΚΑΙΡΙ

ΤΟΥ ΠΑΝΑΡΧΙ

---

(1) Βλ. *Δημητρίου Π. Πασχάλη*, Ἀναγραφή τῶν ἐν τῷ Μουσεῖῳ Ἄνδρου γλυπτῶν καὶ ἐνεπιγράφων λίθων καὶ λοιπῶν ἐν αὐτῷ ἀποτεθησαυρισμένων ἀρχαίων κειμηλίων. Ἀνέκδοτον.

Ἡ πρώτη χρονολογία τοῦ ἔτους 1635 ἀνάγεται εἰς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν τὸ πρῶτον ἀνηγέρθη ὁ πύργος, ὅστις κατὰ τὴν ὀχρωατικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων φέρει πολλὰς πρὸς ἄμυναν παρακυπτικὰς κόγχας (*πολεμίστρας, μασγάλια*). Αἱ μεταγενέστεραι χρονολογίαι ἐχαράχθησαν ἐπὶ γενομέναις προσθήκαις καὶ ἐπιδιορθώσεσι τοῦ πύργου, ὁ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ δὲ μνημονευόμενος τίτλος τοῦ *Πανάρχου*, ὃν ἔφερον ὁ ἀνεγείρας τὸν πύργον *Μιχαὴλ Καίρης*, δὲν εἶνε ἢ ἀπλῆ ἐξελληνισις τοῦ τίτλου τοῦ *Βοεβόδα*, ὅστις πράγματι συνεκέντρου τότε ἐν τῇ νήσῳ πάσας τὰς ἐξουσίας (1).

Ἐν Μεσαρίᾳ ἐσώζοντο μετενεχθέντα ὑφ' ἡμῶν τῷ 1901 εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἄνδρου (2) καὶ ἄλλα τινὰ βυζαντιακῆς τεχντροπίας γλυπτὰ, λείψανα τοῦ παλαιοῦ αὐτόθι μικροῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τοῦ, ὡς προείρηται, δυστυχῶς κατεδαφισθέντος. Εἶνε δὲ ταῦτα, τὰ μὲν ὑπ' ἀριθ. 161—2 τμήματα παραστάδων ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, φέροντα πλούσιον ἀνάγλυφον διάκοσμον ἐκ συμπλέγματος κλάδων ἀμπέλου ἐλικοειδῶς συνεστραμμένων μετὰ σταφυλῶν. Οἱ κλάδοι τῆς ἀμπέλου εἰκονίζονται ἐκφυόμενοι ἐκ διώτου ἀγγείου ἀναγεγλυμμένου ἐκτύπως παρὰ τὴν βάσιν τῆς παραστάδος. Πτηνὰ περιῖπτανται περὶ τὰς σταφυλάς, ἄλλα δὲ καὶ ἐπικάθηνται ἐπὶ τῶν κλάδων τῆς ἀμπέλου. Ὑψους τὸ μὲν 1,23, τὸ δὲ 0,52. Τὰ ὑπ' ἀριθ. 163—4 εἶνε ὡσαύτως παραστάδες ἐκ λευκοῦ μαρμάρου μετὰ κοσμήματος βυζαντιακοῦ, ἀποτελουμένου ἐκ παρεμφοροῦς πλέγματος κλάδων ἀμπέλου διήκοντος καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς παραστάδος. Περὶ τὴν βάσιν ἀγγεῖον ἐπίσης διώτον, ἐξ οὗ ἐκφύεται ἡ ἀμπελος. Ὑψους ἀμφοτέραι 1,42. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 165 εἶνε τμήμα ἐπίμηκες πλακὸς ἐκ λευκοῦ μαρμάρου τῆς αὐτῆς τῶν προηγουμένων τεχντροπίας, κοσμούμενον ὑπὸ ἀναγλύφου παραστάσεως, ἀποτελουμένης ὡσαύτως ἐκ κλάδων ἀμπέλου μετὰ σταφυλῶν καὶ πτηνῶν περιῖπταμένων. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ μαρμάρου ὑπάρχει θυροῶς, οὗ ἄνωθεν στέμμα. Τὰ δ' ὑπ' ἀριθ. 166—7 εἶνε κίονες ἐκ μαρμάρου λευκοῦ, ὕψους 2,30, προδήλως ἀνήκοντες καὶ οὗτοι εἰς τὸν αὐτὸν βυζαντινὸν ναόν. Τὸ κάτω ἡμῖς τῶν κίωνων εἶνε

(1) Βλ. *Δημητρίου Π. Πασχάλη*, τὸ Ἀρχαιολογικὸν τῆς Ἄνδρου. Ἀνέκδοτον.

(2) Κατεμάχθησαν ὑπ' ἀριθ. 161—167.

τετράγωνον, ποικιλλόμενον καθ' ὅλον τὸ ὕψος ὑπὸ λίαν ἐντέχνως εἰργασμένου κοσμήματος, ἀνωθεν τοῦ ὁποίου τετράγωνον τῆς αὐτῆς τεχντροπίας σύμπλεγμα, οὗ ἐν μέσῳ περιεργος πτηνόμορφος παράστασις, οὐχὶ ὁμοία εἰς ἀμφοτέρους τοὺς κίονας. Τὸ ἄνω ἥμισυ τῶν κίωνων τούτων, κυλινδρικὸν τὸ σχῆμα, ἀποτελεῖται κατὰ τὴν προσθίαν ὄψιν ἐκ ραβδώσεων λίαν ἐκτύπων, τεσσάρων δὲ τὸν ἀριθμὸν, διαχωριζομένων ὑπὸ αὐλάκων εἰς ἱκανὸν βάθος ἐγγεγλυμμένων, κατὰ δὲ τὴν ἀρχὴν τῆς τετραγώνου βάσεως ἐνθα προσφύονται αἱ ραβδώσεις, ὑπὸ ἐκτύπου δακτυλιωτοῦ κοσμήματος ἀπολήγοντος εἰς σφαιροειδῆ ἔκφυσιν. Αἱ ραβδώσεις κατ' ἴσας ἀποστάσεις συμπλέκονται διχῶς. Ἄξιοσπουδάστος εἶνε τῷ ὄντι ἡ τεχνοτροπία τῶν κίωνων τούτων.

*
* *

Ἐν τῇ μαγευτικῇ καὶ καταρξύτῳ κώμῃ τῶν Μαινῆτων ἐγείρεται ἐκκλησία τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, **Παναγία Κούμουλος** κινῶς ἐπωνομαζομένη, ἐκ τινος πάντως Κουμούλου—σύνηθες τὸ ἐπωνύμιον ἐν Ἄνδρῳ—πρώτου πιθανώτατα τοῦ ναοῦ κτήτορος τῆ ἐπίκλησιν λαβοῦσα. Ἐπὶ τῆς Β ὄψεως τοῦ ναοῦ τούτου σώζεται ἐντετειχισμένη ἐπιγραφή ἐπὶ λευκῆς μαρμαρίνης πλακῶς ἔχουσα ὧδε:

⊕ ΑΝΑΣΣΑ ΜΗΤΕΡ ΞΘΕΑΝΘΡΩΨ Ἄ . . . .
· · Κ ΔΥΠΛΗ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ
ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΤΟΝ ΔΕ ΔΟΥΜΗΣΑΣ ΔΟΥΜΟΝ
ΑΛΛΑ ΦΙΛΗΤΕ ΑΥΤΟΝ ΩΣ ΠΡΟΜΗΘΕΑ ΠΑΝΑΚΕ
ΝΙΚΘΝ ΔΕΙΕΡΑ ΧΟΥΝΤΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙ ΚΑΙ ΠΗΚ
ΙΕΡΟΜΟΝΕΥΟΝΤΟΣ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΨΜ

Ἄνασσα μητέρα τοῦ θεανθρώπου — — —
— — καὶ δαπάνη Νικόλαος Κονδύλης
τῆς Κοινότητος τὸν δε δουμήσας δοῦμον
ἀλλὰ φίλατε αὐτὸν ὡς προμηθεά. Ἄνακε
νίσθη δὲ ἱεραρχοῦντος Διονυσίου Καίρη καὶ
ἱερομονεύοντος Μανουῆλ Ἰωάννου ΑΨΜ' (1740)

Πρὸ τοῦ ναοῦ τρεῖς ἐν συνεχείᾳ κρῆναι προγέουσιν ἐν δαψιλείᾳ τὰ χρυστάλλινα αὐτῶν νάματα (1).

Ἐπὶ τῆς προσόψεως δ' ἐκάστης αὐτῶν ἀνάκεινται ἐντετειχισμένα μαρμάρινα ἀνάγλυφα ἰκανῶς εὐμεγέθη, πάντα Χριστιανικῶν χρόνων, ὧν τινὰ φραγκικὴν ἐλέγχουσι τὴν προέλευσιν, ἀνήκοντα ἴσως εἰς τὸν ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὑπάρχοντά ποτε διυτικὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Βενεράνδρας. Ἐπὶ ἐνὸς τούτων εἰκονίζεται θυρεός, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου στέμμα. Ἐν δὲ τῷ θυρεῷ πτηνὸν καὶ τρεῖς κρίνοι. Τὸ ἕτερον ἀνάγλυφον παριστᾷ μέγαν δικέφαλον ἄετὸν μὲ ἀναπεπταμένας τὰς πτέρυγας, φέροντα στέμμα εἰς τὴν κεφαλὴν, κρατοῦντα δὲ ἔνθεν μὲν σταυρόν, ἐτέρωθεν δὲ ξίφος ἀνεσπασμένον. Ὑπὲρ τὴν παράστασιν ἡ ἐπιγραφὴ:

1805 / Α Π Ρ Η Μ Ο Υ
Μ Η Χ Α Π Α Κ Ι Σ Ρ Ο Μ Α Ι Σ

1805.. Ἀπριλίου
Μηχαλακῆς Ροήδης

Τὸ τρίτον ἀνάγλυφον εἰκονίζει τὴν κρίσιν τοῦ Σολομῶντος, ἐκ τῆς γνωστῆς ἐν τῇ παλαιᾷ Διαθήκῃ ὑποθέσεως. Ὁ Σολομῶν ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ θρόνου, αἱ δύο μητέρες καὶ ὁ θερόσπων, ἔτοιμος νὰ τάμη εἰς δύο τὸ ἀμφισβητούμενον βρέφος. Πάντα παρίστανται ἀναγεγλυμμένα ἐπὶ τοῦ μαρμάρου μὲ πολλὴν ζωὴν, προδίδοντα δεξιὰν καλλιτέχνου χεῖρα.

* *

Εἰς τὸ μέσον τῆς ὁδοῦ τῆς ἀπὸ τῆς πόλεως Ἄνδρου εἰς Μεσαρίαν ἀγούσης ὑπάρχει παρεκκλήσιον τιμώμενον τῷ ὀνόματι τοῦ Ἁγίου **Σπυρίδωνος**. Ἐπὶ τῆς Μ τῆς ἐκκλησίας ταύτης πλευρᾶς σφύζεται ἐντετειχισμένη ἐπιγραφὴ ἡ ἑξῆς:

†

1813

Γεώργιος

. . . . .
. . . . .
. . . . .

Ἡ ἐπιγραφὴ λίαν δυσανάγνωστος, ἅτε φέρουσα παχὺ ἐπίχρισμα ἄσβεστου, ἄλλως δὲ κατ' ἐπιπολὴν κεχαραγμένη ὑπὸ ἀδεξίου τεχνίτου.

---

(1) Ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐν τοῖς περιβάλοις τῶν ἀρχαίων ναῶν κρη-
νῶν βλ. ἐν *Κ. Ν. Καλλινίκου*, Ἡ Κρήνη. Περιοδ. Ἐνάπλιαις, ἔτ. ΚΓ' (1910), ἀριθ. 175.

Εἰς τὸ ὑπέρθυρον δὲ τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ ἀνάκειται ἐπὶ πλακὸς μαρμαρίνης ἣδε ἡ ἐπιγραφή:

ὍΤΩ Ο΄ ΜΑΪ ΘΑΥΜΑΨΡΓΩ̄ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ
ΑΜΚΛΙΝΙΣΘΗΔΑΠΑΝΗΣ ἘΚΑΙ ΚΟΠΟΥ
ΔΙΟΝΥΣΙΩ̄ ἌΝΔΡΩ̄ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΩ̄
Τὸ ΓΕΝΟΣ Αὐτῶ̄ ΝΙΚΟΛΑΨ ΚΑΡΚΑΚΗ
ὄΝ ΚΑΙ ΦΥΛΑΞ.. ἌΨΤΩΝ ΠΑΨΗΣ ΒΛΑΨΗΣ
ΣΨΡΔΩΝ ΘΑΥΜΑΨΡΕ̄ ΔΙΑ ΠΑΝΤὸς Ψ ΒΙΩ̄
ΣΥΝΕΠΙΨΑΨΝΤὸς Ἐ ΓΕΩΡΓΙΩ̄ ΚΑΜΠΑΝΑΚΗ
Εἰς ΜΗΜΟΣΥΝΟΝ Αὐτῶ̄Ν ΚΑΙ ΤῶΝ ΓΟΝΕΩ̄Ν
Α. Π. Ι. Ε. : Σ. Π. Β. Κ. : 1815

Οὗτος ὁ ναὸς θαυματουργοῦ Σπυρίδωνος ἀνακαινίσθη δαπάνης τε καὶ κόπου Διονυσίου Ἄνδρου μητροπολίτου τὸ γένος αὐτοῦ Νικολάου Μαρκάκη ὄν καὶ φύλαξ [ον] ἄτρωτον πάσης βλάβης Σπυρίδον θαυμιουργὲ διὰ παντὸς τοῦ βίου. Σύνεπιστατοῦντός τε Γεωργίου Καμπανάκη (1) εἰς μνημόσυνον αὐτῶν καὶ τῶν γονέων Α. ω. ι. ε., Σεπτεμβρίου κ', 1815.

(1) Ὁ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ μνημονευόμενος *Γεώργιος Καμπανάκης* ἦν ἐκ τῶν εὐπορωτέρων καὶ μᾶλλον μεμορφωμένων ἀρχόντων τῆς *Μεσαρίας*, εἶχε δὲ οὐζυγον ἐκ τῆς οἰκογενείας *Καίρη (Κανιά)*. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ συχνάκις ἀπαντᾷ ὁ ἐρευνῶν τὴν ἱστορίαν τῆς Ἄνδρου τῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας τελευταίων χρόνων, διότι ὁ Γεώργιος Καμπανάκης, σχετικῶς ὄχι ἄγευστος γραμμάτων καθ' ἦν ἐποχὴν οἱ πλείστοι τῶν συγχρόνων του ἀρχόντων μόλις κατάρθουν νὰ ζωγραφίζωσι τὰς συλλαβὰς τοῦ ὀνόματός των, γνώστης δὲ καὶ τῆς ἰτολικῆς, διετέλεσεν ἀντιπρόξενος τῆς *Μεγάλης Βρετανίας* ἐν Ἄνδρῳ, ὑπὸ τὴν ιδιότητα δ' αὐτοῦ ταύτην, ἧς ἔνεκα καὶ *Κόνσολος* κοινῶς ἐπωνομάζετο, πολλάκις μετέσχευ ἑναργῶς εἰς γεγονότα ἀξιοσημεῖωτα ἐν τῇ νήσῳ. Οὐδεὶς σήμερον οὔζεται ἐκ τῶν ἀπογόνων του, ὁ δὲ ἀρχαιότατος τῶν χρόνων τῆς Φραγκοκρατίας πύργος του, περιελθὼν ἐπὶ τινὰ χρόνον καὶ εἰς τὴν κυριότητα τοῦ γράφοντος, φέρει ὑπεράνω τῆς κυρίας εἰσόδου του ἀναγεγλυμμένον ἐπὶ μαρμάρου μικρὸν θυρεόν, ἐκατέρωθεν τοῦ ὁποίου εἰκονίζονται δύο λέοντες ὄρθιοι.

Παρά τὴν πλατεῖαν τῆς πόλεως Ἄνδρου ἐπὶ τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ εὔρηται μεγάλη μαρμαρίνη κρήνη, ὀφειλομένη εἰς τὸν κοιζάμπασην Ἄνδρου Δημήτριον Π. Καμπάνην. Ἐπὶ τῆς κρήνης ταύτης εὔρηται κεχαραγμένη κεφαλαιώδεις γράμμασιν ἔμμετρος ὁμοιοκατάληκτος ἐπιγραφή, ἣτις κατὰ κοινὴν μεταγραφὴν ἔχει ὧδε:

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ 1818

Κρήνη τετράμορφος νάματ' ἐκχέω

Πότιμ' ἠδύτατα, ψυχὰς εὐφραίνω.

Σπεύσατε πάντες καὶ ψυχρὸν πίετε ὕδωρ

Ἴδατε καὶ μάθετε τίς ἐστὶν ὁ κτήτωρ

Ἀνήρ τις Δημήτριος πίκλην Καμπάνης

Ἀνήγειρέ με δι' ἰδίας δαπάνης

Ὅστινος γεννήτορα τοῦνομα Πέτρον

Μνημονεύσατε μετὰ θανόντων τέκνων.

Ἐπεὶ δ' αὐτοῦ κτήτορος καὶ κηδεμόνος

Εὐξασθε μακροῦ αἰῶνος.

Ἐν τῷ παρὰ τὴν θέσιν Ἄβυσσος ἐγγὺς τῆς πόλεως Ἄνδρου δυτικῶς ναῶ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης εὐρίσκειτο ἐντετειχισμένη μέχρι πρότινων ἑτῶν λατινικὴ ἐπιγραφή κεφαλαιώδεις γράμμασιν ἐπὶ λευκοῦ μαρμάρου κεχαραγμένη. Μῆκος τοῦ μαρμάρου 0,40, ὕψ. 0,20, πλάξ. 0,13. Ἡ ἐπιγραφή αὕτη κατὰ κοινὴν μεταγραφὴν ἔχει ὧδε :

Te [m] plu[m]. hoc.. dive (r). Chaterine. habitu[m]. fuit. a. d Nicolao Camilla

1575.

Ἦτοι:

Τοῦ ναοῦ τοῦδε τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης

κτήτωρ ὑπῆρξεν ὁ Νικόλαος Καμίλλας.

1575 (2).

(1) =divae.

(2) Ἡ ἐπιγραφή ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Ἰ. Κ. Βογιατζίδου ἐν περιοδ. «Βυζαντιδ», τ. Α (1909), σ. 333, ἀλλὰ μετὰ παραναγωγῶσεων ὑποδείχθεισῶν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Σπυρ. Βάση. Βλ. «Βυζαντιδα», τ. Β' (1910—1912), σ. 267.

Ἐν Ἀνδριακῷ ἐγγράφῳ τοῦ ἔτους 1532, ἀποκειμένῳ παρὰ τῷ γράφοντι, ἀναφέρεται ὁ *σέρ βισκόντε Δεκαμίλλας*, ὅστις ἀναμφιβόλως ἀνήκει εἰς τὴν ἰδίαν φραγκικὴν οἰκογένειαν, μέλος τῆς ὁποίας ὁ *Νικόλαος Καμίλλας*, μνημονεύεται ἐν τῇ ὡς ἄνω λατινικῇ ἐπιγραφῇ τοῦ ἔτους 1576 ὡς κτήτωρ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης.

Ἐν ἀρχαίῳ Μηναίῳ, ἀνήκοντι εἰς τὴν ἐν Κουμανῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ἁγίας Μονῆς (Γενέσιον τῆς Θεοτόκου), οὗτινος ἔλλειπει ὁ τίτλος καὶ τὰ πρῶτα φύλλο, σημειοῦται ἐν τῇ ῥα τῆς σ. 236: *Τῷ πανιερωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ θεοπροβλήτῳ μητροπολίτῃ ἀγίῳ παροναξίας κυρίῳ καὶ νεοφύτῳ, τῷ σεβασμιωτάτῳ μοι πατρὶ καὶ γέροντι προσκυνητῶς.*

Ἐν παλαιῷ δ' Ὁρολογίῳ, ἐν τῷ ἐν ἀρχῇ παραφύλλῳ τῷ συγκεκολλημένῳ τῷ ξύλῳ τῆς σταχώσεως: *τὸ παρὸν ὑπάρχει τῆς ἐκκλησίας τῶν κουνμανιοτῶν.*

Ἐν Ἀποικίῳ σφύζεται κομψὸν παρεκκλήσιον, εὐκτήριος οἶκος τοῦ τύργου Μιχαὴλ Καίτη, κατακειμένου ἤδη παρὰ τὸ ἐκκλησίδριον εἰς ῥεῖπια. Ἐχει ὁ ναῖσκος οὗτος δρύφακτον μαρμάρινον, κοσμούμενον ὑπὸ ἱκανῶς πλουσιῶν γλυφῶν, τεχνηέντως εἰργασμένων. Εἰκονίζονται ἰδίως ἐπ' αὐτοῦ ἀνάγλυφοι ὁ δικέφαλος ἀετὸς ἐν τρισὶ διαφόροις στάσεσι, Χερουβείμ μετ' ἄλλων τινῶν παραστάσεων καὶ θυρεὸς μετὰ στέμματος, ἐκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ἴστανται δύο ἄγγελοι. Ἄνωθεν τῶν διαστυλίων τοῦ δρυφακτίου, ὑπὲρ τὴν ὠραίαν ἀκριβῶς πύλην, παρίσταται οἰκόσημον ἀποτελούμενον ὑπὸ θυρεοῦ, οὗ ἔνθεν καὶ ἔνθεν δύο λέοντες ὄρθιοι. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ ἀναγεγλυμμένος λίαν εὐτέχνως ὁ δικέφαλος αὐτοκρατορικὸς ἀετὸς ξιφήρης. Ἡ πλάκωσις τοῦ ναοῦ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Ἦν δὲ ὁ ναῖσκος δλόκληρος μετὰ τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ ἀδύτου καθωραϊσμένῳ διὰ τοιχογραφιῶν, εἰκονιζουσῶν ποικίλας ἐκ τῆς παλαιᾶς καὶ καινῆς Διαθήκης ὑποθέσεις, ὑφ' ἐκάστην τῶν ὁποίων κέρονται ἐπεξηγηματικαὶ ἐπιγραφαί. Ἰκαναὶ τῶν ζωγραφιῶν τούτων διασφύζονται καλῶς καὶ μέχρι τοῦ νῦν.

Ἀνάκειται δὲ ἐν τῷ ἐκκλησιδρίῳ εἰκὼν κεντητὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ὕψους 0,65, πλάτους 0,50, ἐφ' ἧς εἰκονίζονται καὶ ἄλλαι τινὲς παραστάσεις, εἰλημμένοι ἐκ τοῦ βίου καὶ τῶν μαρτυριῶν τοῦ ἁγίου. Ἐπὶ τῆς εἰκόνης ἀναγινώσκονται ραφιδευταὶ ἐπιγραφαὶ αἱ ἑξῆς :

ΜΝΗΣΘΗΤΙ Ο ΘΕΟΣ ΎΔΘΛΩΝ
ΣΘΜΚΦΗ ΣΥΜΒΙΑΣ ΤΕΚΝΩΝ
ΓΟΝΑΤΩΝ ΚΑΔΕΛΦΩΝ ΑΩΚ

ΜΝΗΣΘΗΤΙ Ο ΘΕΟΣ ΤΩΝ ΔΣΛΩΝ ΣΘ
ΓΑΣΠΡΑ ΣΥΜΒΙΑΣ ΤΕΚΝΩΝ ΓΟΝΑΙ
ΩΝ ΚΑΙ ΚΑΔΕΛΦΩΝ ΕΝ ΕΤΗ 1820

Μνήσθητι ὁ θεὸς τῶν δούλων

σου Μηχαήλ, συμβίας, τέκνων
γοναίων καὶ ἀδελφῶν. Αωκ (=1820).
Μνήσθητι ὁ θεὸς τῶν δούλων σου
Γάσπαρη, συμβίας, τέκνων, γοναί-
ων καὶ ἀδελφῶν. Ἐν ἔτει 1820.

Ἐν τῇ τοῦ ἰδίου χωρίου ἐκκλησίᾳ *Κατασυρτῆ* (Κοίμησις τῆς Θεο-
τόκου), ἣτις ἀνῆκεν ἄλλοτε ὡς μετόχιον εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἁγίου Νι-
κολαίου εἰς τὰ Σόρα, σφύζεται περιλαμβανόμενον εἰς τὸ τέμπλον τμῆμα
ἀρχαίου δρυφάκτου, ληφθέντος ἐκ τῆς εἰς Ἄπατούρια ἐκκλησίας *Πα-
ναγίας Χρυσοπηγῆς*, ἣτις διηρεῖτο εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν ἦτο ὀρ-
θόδοξον, τὸ δὲ φραγκικόν. Ἀνῆκε δ' ἡ ἐκκλησία αὕτη ὡς εὐκτήριος
οἶκος εἰς τὴν οἰκογένειαν *Δελλαγραμμάτικα*, ἣτις ἔφερεν τὸ παρωνύ-
μιον *Μπούζαλη*, τὴν τελευταίαν παραμείνασαν ἐν Ἄνδρῳ εἰς τὸν
Ρωμαιοκαθολικισμόν μέχρι σχεδὸν τελευτῶντος τοῦ ἹΗ' αἰῶνος. Μέλος
τῆς οἰκογενείας ταύτης κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ ΙΖ' αἰῶνος
εἶχε λάβει σύζυγον ὀρθόδοξον, ἐμμίνασαν καὶ μετὰ τὸν γάμον εἰς τὸ
πάτριον θρήσκειμα. Χάριν δὲ ταύτης τὸ ἥμισυ τῆς ἐκκλησίας *Παναγίας
Χρυσοπηγῆς* δισεκενῶσθη κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ὀρθόδοξον δόγμα, χω-
ρισθὲν διὰ τοιχείου. Εἶνε δὲ τὸ τέμπλον τοῦτο περικαλλὲς ξυλούργημα
ἐκ καρυᾶς, ὀλόγρυσον, κοσμούμενον δὲ ὑπὸ γλυφῶν τὰ μάλιστα εὐτέχνως
εἰργασμένων. Ἐπὶ τῆς θύρας δὲ τοῦ δρυφάκτου, ἀνάγλυφοι ἐπὶ τοῦ
ξύλου, σφύζονται αἱ ἐξῆς ἐπιγραφαί :

ΔΕΙΣΙΤΣ ΔΑΗΣΤΣ ΘΕΣ ΝΙΚΟΗΑΥ	ΔΕΙΣΙΤΣ ΔΗΣΤΣ ΘΕ ΣΦΡΣ
ΚΕΤΟΗΤΕΚΗΟΦΡΑ ΖΕΣ ΚΣ ΓΑΛΗΑ ΡΙ	ΕΣ ΚΣ ΚΤΟΗΤΕΚΗΟΗ ΝΙΚΟΗΑΥ
ΜΙΧΕΗΕΤΣ ΗΤΟΜΙΝΙΚΟΗΗΤΟ	ΜΙΧΗΗΗΗΗΤΟ ΗΙΓΑΣΡΑ ΡΙ
ΝΙ ΖΟΡΖΙΕΛΟΘΙ Ι > Ο ς	ΕΛΟΘΙ Ι > Ο ς Μ Γ Ρ >

Ἐν Ἄνδρῳ, Ἰουνίου μεσοῦντος 1925

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Π. ΠΑΣΧΑΛΗΣ